

De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

Politieke religies

IN DIT THEMANUMMER ONDER MEER

Noord-Korea: juichen en buigen
Karel v/h Reve over het marxisme-leninisme
Veiligheid versus vrijheid

Het rijke roomse leven
Sojabonen en complotdenken
Wat gelooft de Partij voor de Dieren?

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel
Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl

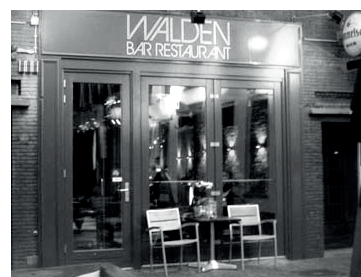
Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke tweede donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel
Locatie: Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00; drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Utrecht – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: Bar Walden, Damplein 16, 3512JD Utrecht
Wanneer: elke derde maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Aanmelding: niet nodig
Contact: fransvandongen9@gmail.com
(Frans van Dongen zoekt met deze borrel aandacht voor seculiere politiek (bijv alléén maar openbare scholen) en voor de Atheïstisch Seculiere Partij.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

COVER

Voorzijde: Collage “politieke religies”.

Achterzijde: Lezing van Maarten Gorter tijdens de Verlichtingsborrel in Den Haag op 14 mei 2018 (foto RvE);
Afbeelding uit het boek van de Eerste Heilige Communie: de katholieke jongen en de zonde (bij het artikel op p. 19);
Lezing van Rudy Schreijnders voorafgaand aan de Algemene Jaarvergadering in Utrecht, 14 april 2018 (foto RvE)

De Vrijdenker

jaargang 49 • nummer 05 • juni 2018

THEMANUMMER 'POLITIEKE RELIGIES'

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie / Bestuur	2
* Zelf en wereld volgens Montaigne (10) - Voorspellingen en ruimtevaart	Sicco Polders	3
* Juichen voor de Grote Leider - Persoonlijkheidscultus in Noord-Korea	Maarten Gorter	5
* Het marxisme-leninisme gezien door de ogen Karel van het Reve - Over "Het geloof der kameraden"	René van Elst	7
* Politieke religies	Hans Klein	12
* Wankelende moderniteit? - In de bres voor de radicale Verlichting van Spinoza	Floris van den Berg	13
* Herhaalde oproep m.b.t. de nalatenschap van Jan Börger	Jules Brabers	15
* Van rooms naar rood? - Wisselden katholieke studenten hun geloof in voor een politieke religie?	Anton van Hooff	16
* Big Brother contra de terroristen - Een angstige reflectie over de kwetsbare open samenleving	Floris van den Berg	18
* Mijn ontrooiing	Anton van Hooff	19
* Op een leuke manier ondeugend atheïsme - Boekbespreking van: Floris van den Berg, <i>De olijke atheïst</i>	Dik Kruithof	22
* Definitie van 'politieke religie' uit Duitsland	Thomas Spickmann	23
* De roomse holocaust	Jan Willem Nienhuys	24
* Gedichten	Sander Brouwer	25
* Het is allemaal de schuld van de sojaboon!	Maarten Gorter	26
* Christen zijn of lid van de Partij voor de Dieren: één pot nat!	Adrian C. Voeten	27
* Iedereen gratis geld? - Boekbespreking van: Bert Voorneveld, <i>Plan voor een gelukkige samenleving</i>	Anton van Hooff	30
* Ramadan - wel een probleem	Thomas Spickmann	31
* Gedichten	Sander Brouwer	32
* Uit de oude doos: God is het kwaad (6)	Anton L. Constandse	33

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid en jonger bent dan 25 jaar, krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd- en eindredactie, opmaak
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— „
- Abonnement € 36,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— „
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging**
De Vrije Gedachte
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Zelf en wereld volgens Montaigne (10)

Voorspellingen en ruimtevaart

Sicco Polders

De Calabrische abt Joachim van Fiore (ca.1135-1202) voorspelde dat het einde der tijden een periode van de Heilige Geest zou zijn, waarin uiteindelijk alle mensen onder de leiding van God komen te staan. Montaigne moest niets hebben van zulke zelfverklaarde orakels. Ze maken gebruik van “profeetisch jargon, waaraan de auteurs nooit een heldere betekenis geven, zodat het nageslacht er iedere uitleg aan kan geven, die het wil.”¹

Het falsificatiecriterium

Montaigne bekritiseerde vage voorspellingen. Deze zijn vatbaar voor verschil in uitleg, waardoor de voorspelling altijd als juist kan worden geïnterpreteerd. Vergelijk het met een waarzegster die voorspelt dat ik de komende tijd het geluk in de liefde zal vinden. De voorspelling dat ik volgende week dinsdag om 14.15 in de trein richting Haarlem op slag verliefd word op een roodharige vrouw, van wie ik na een tienjarig huwelijk zal scheiden vanwege haar drankprobleem, zou veel gewaagder zijn. Het succes van de waarzegster staat of valt bij het meer of minder specifiek zijn van haar uitspraken.

Bijna vierhonderd jaar na Montaigne zal de Oostenrijkse filosoof Sir Karl Popper (1902-1994) een baanbrekende theorie ontwikkelen, waarbij de waarde van wetenschappelijke theorieën wordt bepaald aan de hand van hun voorspellingen. Popper is vooral bekend van zijn politiek-filosofische werk *The Open Society and its Enemies*, waarin hij Plato een fikse draai om de oren geeft en het marxisme afserveert. Maar hij was bovenal een wetenschapsfilosoof die zich onder meer bezighield met het onderscheid tussen ware wetenschap en pseudowetenschap. Naast astrologie beschouwde hij de psychoanalyse van zijn plaats-

en tijdgenoot Sigmund Freud als pseudowetenschap. Daartegenover staan de natuurkundige theorieën van Albert Einstein, volgens Popper het summum van wetenschap. Het kenmerkende verschil is dat de uitspraken van Einstein kunnen worden weerlegd, in tegenstelling tot de vage beweringen van de astrologie en de uitspraken van Freud. Een goede wetenschappelijke theorie is zodanig geformuleerd dat zij door de ervaring kan worden weerlegd en worden verbeterd.

Popper geeft als voorbeeld de relativiteitstheorie van Einstein. Deze voorspelt dat licht in de nabijheid van zware objecten afbuigt. In 1919, tijdens een zonsverduistering op het eiland Principe, werd deze voorspelling getest door de natuurkundige Arthur Eddington. Het licht van sterren bleek inderdaad in de nabijheid van de zon af te buigen. Einsteins voorspelling kwam uit en zijn theorie hield stand. Van recentere datum zijn de pogingen metingen te doen van het verschil in valsnelheid tussen zware en lichte objecten. Galileo Galilei's observatie, dat een zware kogel en een lichte kogel even snel vallen, vormde een belangrijk onderdeel voor de relativiteitstheorie van Einstein. Mocht nu blijken uit testen, onder meer uitgevoerd door de universiteit van Bremen, waarbij vanuit een hoge vacuümtoren wolkjes ijskoude atomen van verschillende massa's hon-

derd meter naar beneden vallen, dat er een verschil in valsnelheid is – berekend tot op meer dan tien cijfers na de komma – dan lijkt Einsteins theorie weerlegd. Einstein deed expliciete en precieze voorspellingen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de bewering van een astroloog dat de sterren wijzen op een ‘ongunstige financiële ontwikkeling’, of de psychoanalyticus die stelt dat alles te verklaren valt door de onbewust seksuele drift. Deze ‘theorieën’ zeggen zoveel dat ze tegelijkertijd

niets zeggen. Er is geen cruciale test denkbaar die de uitspraken kan weerleggen. Onweerlegbaarheid van een uitspraak is geen deugd, maar eerder een zwaktebod.

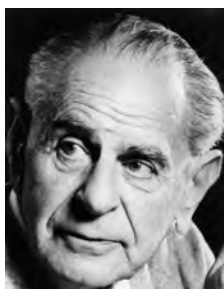
Pseudowetenschap en fallibilisme

Let wel, onweerlegbare theorieën beschouwt Popper niet als minderwaardig. Hij erkent wel degelijk het belang van astrologie en psychoanalyse want volgens hem begint alle wetenschappelijke kennis met mythes en verhalen. Maar met het falsificatieprincipe wilde Popper “een grens trekken tussen de beweringen [...] van de empirische wetenschappen en alle andere beweringen.”² Ook Montaigne heeft waardering voor het niet-wetenschappelijke. In zijn essay *Over voorspellingen* constateert hij dat er in onberedeneerde gevoelens of impulsen zoveel wijsheid kan zitten dat “[...] je zou denken dat er iets van goddelijke inspiratie in steekt.”³

Er is nog een overeenkomst tussen het moderne denken van Popper en de gedachten van Montaigne: het fallibilisme. Ze beschouwen al onze kennis als fundamenteel feilbaar. Met Popper in hun achterhoofd zouden wetenschappers zich moeten realiseren dat hun uitgedachte theorie slechts voorlopig waar is. Feilbaarheid is de motor achter elke wetenschappelijke ontwikkeling. Dat is dezelfde houding die

Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. De tekst maakt onderdeel uit van de te verschijnen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd'.

¹ Montaigne, *Essays*, vert. Frank de Graaff, Uitg. Boom: Amsterdam, 2001, p.63.

² Popper, K., *De groei van kennis*, Boom: Amsterdam, vijfde druk, p.81.

³ ME p.63.

Montaigne ten opzichte van zijn eigen verstand heeft, als hij in zijn derde boek schrijft over de ervaring. Daarin erkent hij zijn dwaasheid en “over hoe zwak en misleidend mijn verstand is; van daaruit kan ik het geheel verbeteren.”¹

Moderne voorspelers

Moderne hemelbestormers zoals de Zuid-Afrikaan Elon Musk ◀

voorspellen dat door de vooruitgang van kunstmatige intelligentie de technologie binnen vijftien jaar slimmer zal zijn dan de mens. Hij noemt dat een doemscenario, en indien het betekent dat de mens overbodig wordt en dat machines en apparaten grotendeels onze plaats innemen, zou hij daar wel eens gelijk in kunnen hebben. Musk investeert veel in kunstmatige intelligentie om deze, naar zijn zeggen, in goede banen te kunnen leiden. Over deze goede bedoelingen ben ik sceptisch, omdat zijn andere grote project, de kolonisatie van de ruimte, veelzeggend is voor zijn drang naar meer kapitaal en dus macht.

Musk is de oprichter van SpaceX, een Amerikaans bedrijf dat een Mars-schip heeft ontwikkeld waarmee hij denkt binnen een aantal jaren honderd nieuwsgierigen naar Mars te kunnen sturen. Hij wil daar een kolonie stichten die binnen honderd jaar uitgroeit tot een miljoen mensen. Hij had er goed aangedaan Montaigne te lezen: “Kan men zich iets lachwekkenders voorstellen dan dat dat armzalige, meelijwekkende schepsel, dat zichzelf niet eens in de hand heeft en aan alle kanten kwetsbaar is, zich uitgeeft voor de heer en meester van het heelal, terwijl hij niet eens in staat is het kleinste daarvan te overzien, laat staan te regeren.”²

Kolonisering van de ruimte

Hoofd robotica van *The European Space Agency* (ESA) Philippe Schoonejans is ook een groot voorstander van bemande ruimtevaart. Het credo van ESA luidt: ‘Verken, handel, onderzoek en inspireer! Voor de aarde en onze verdere reis.’ Geen literair hoogstandje en alleszeggend over de

mentaliteit van de onbescheiden operprimaten, zoals de Nederlandse astronaut Andre Kuipers, die het nodig vinden dat de mens, na de aarde ernstig te hebben beschadigd, nu aan de ruimte gaat beginnen. Musk geeft toe dat de mens bezig is de aarde uit te putten, maar hij beschouwt interplanetair leven als de enige mogelijkheid om voort te bestaan. Hij vergeet echter dat we ons ook minder zouden kunnen voortplanten of een ander voedselpatroon zouden kunnen aanleren. Daarbij ziet hij nog een laatste mogelijkheid over het hoofd: het niet voortbestaan van de mens. Zijn we het wel waard als meest vernietigende soort door te leven?

Gebleken is dat het koloniseren van gebieden weinig goeds heeft gebracht. Er zijn dan wel geen oorspronkelijke bewoners op Mars die we kunnen uitroeien, maar de vervuiling die we op aarde hebben veroorzaakt, zal worden voorgezet op Mars. Momenteel zweeft er meer dan 6 miljoen kilo ruimteafval – geproduceerd door de mens – rondom de aarde. Kuipers moest tijdens zijn laatste missie een keer schuilen voor ruimteafval. Van de half miljard stukjes rondzwevend ruimteafval, bestaat het reële gevaar dat er één een militaire satelliet raakt, wat weer kan leiden tot een conflict tussen staten. We leven nu in het Holocene, maar een aantal denkers en wetenschappers stellen voor om het huidige tijdperk het Antropoceen te noemen. Zij vinden de invloed van de mens op de aarde en op haar atmosfeer zo groot, dat het gerechtvaardigd is een geologisch tijdvak te noemen naar de mens. Dat is niet om trots op te zijn.

Het rendementsdenken

Musk, Schoonejans en Kuipers, ze gebruiken de geijkte argumenten: nuttig, vernieuwend onderzoek, meer baten dan kosten, bevrediging van nieuwsgierigheid, en niet te vergeten internationale samenwerking. Inderdaad zijn er onderzoeken die uitwijzen dat er meer geld zal binnenkomen dan dat er wordt uitgegeven door ruimtevaartprojecten.³ Maar deze gaan er aan

³ <https://www.nemokennislink.nl/publicaties/ruimtevaart-levert-veel-meer-op-dan-het-kost> Geraadpleegd 7 februari 2017. Volgens Schoonejans onder meer zo berekend door de EU, de OESO en de Oxford Economics.

voorbij dat het geld nú wordt onthouden aan projecten die proberen de aarde nog enigszins leefbaar te houden, en dat het pas later wordt terugverdiend. En dat het iets oplevert, betekent nog niet dat het goed is. De door de ruimtevaart mogelijk gemaakte navigatietechnieken met behulp van satellieten of de meer geperfectioneerde weerinformatie zijn haast onmisbaar, maar hebben ze ons welzijn vergroot? Schoonejans heeft het over een ‘terugverdienfactor’ (het woord alleen al...) van minimaal 1,5. Hij denkt in termen van rendement, alsof ruimtevaart een aandeel is. Maar ook een aandeel heeft een morele dimensie. Er zijn goede redenen geen aandeel te willen hebben in Energy Transfer Partners, het bedrijf achter de omstreden oliepijplijn door North Dakota⁴, al zou de ‘terugverdienfactor’ honderd zijn. Daarnaast worden alleen de belangen van de mens meegerekend. Zet een windmolen in het landschap en de ‘terugverdienfactor’ is misschien wel tien – voor ons. Gaan de natuur en de ruimte erop vooruit? Voor wie dat te zweverig vindt of niets geeft om natuur of de ruimte, ik wil er mee zeggen dat bij een dergelijke ingrijpende beslissing als de ruimte te koloniseren, meer moet meewegen dan alleen rendement. Ook het bevredigen van nieuwsgierigheid is niet altijd waardevol, bijvoorbeeld wanneer de nieuwsgierigheid leidt tot ruimteoorlogen, ruimtevervuiling en het veronachtzamen van onze planeet. Daarnaast zal het verkennen en exploiteren van de ruimte zonder twijfel leiden tot handel en gebiedsaanspraken, wat tot op heden vaak een opmaat tot geweld is gebleken. Maar ik zal wel te zwartgallig zijn.

Technologiefetisjisten als Musk lijken niet te stoppen, maar er is nog hoop. En, hoe ironisch, deze komt uit de ruimte zelf: volgens wetenschappers is er een kans dat planetoïde NT7, een enorm rotsblok met een diameter van 2 kilometer, op 1 februari 2019 in botsing komt met de aarde.⁵

⁴ Een pijpleiding waar verzet tegen is van milieuactivisten en indianen wegens verwachte vervuiling en verstoring van begraaftplaatsen (noot Red.)

⁵ In 2015 is vastgesteld dat die kans nog vele jaren nul is. (noot Red.)

¹ ME p.1296.

² ME p.522.

Juichen voor de Grote Leider

Persoonlijkheidscultus in Noord-Korea

Maarten Gorter

A totalitarian state is in effect a theocracy.
George Orwell

Als er één ideologie is die naar mijn mening het stempel "politieke religie" verdient, dan is het wel de staatsideologie (lees: staatsreligie) van Noord-Korea. Deze staat bekend als "Juche" wat je kunt vertalen als "zelfvoorzienendheid". Juche wordt als zo'n vergaande persoonlijkheidscultus rond de Kim-dynastie gezien dat in de jaren 70 zelfs representanten van de Sovjet-Unie en Maoïstisch China Juche te extreem vonden.

Het ontstaan van Juche

De eerste keer dat in Noord-Korea het woord Juche (uitspraak: *djoetsjee*) opduikt is in 1955, als Kim Il-sung (1912-1994), de grootvader van de huidige leider Kim Jong-Un, een speech geeft waarin hij het woord Juche gebruikt. Kim Il-sung legt Juche uit als: "De proletarische revolutie is er voor het volk en de massa moet worden geleid door een Grote Leider". Het idee dat het volk een grote sterke leider nodig heeft, komt sterk overeen met het fascistische en nationaalsocialistische *Führerprinzip* (leidersbeginsel). In 1965 werkt Kim Il-sung Juche verder uit. Zijn nieuwe speech krijgt de fantastische propaganda-naam "Socialistische constructie en de Zuid-Koreaanse Revolutie in de Democratische Volksrepubliek Korea". Kim Il-sung zegt in de speech dat Juche uit drie beginselen bestaat. Het eerste is "politieke onafhankelijkheid", het tweede is "economisch zelfonderhoud" en het derde is "zelfvertrouwen in het leger".

Juche begint vanaf de jaren 70 steeds extremere vormen aan te nemen als de zoon van Kim Il-sung, Kim Jong-il (1942-2011), de leider wordt van het ministerie van cultuur. Kim Jong-il staat op dat moment minder in de

gunst bij zijn vader dan zijn broers. Hij wil daarom sterk indruk maken op zijn vader en gaat extreme vormen van propaganda maken, met resultaat. Juche wordt in 1972 officieel de staatsideologie van Noord-Korea, het komt in de grondwet te staan als een "vervolmaking van het marxisme-leninisme".

In 1982 publiceert Kim Jong-il zijn meest beruchte boek "Het Juche idee". Het boek is trouwens zeer waarschijnlijk niet door Kim Jong-il zelf

geschreven maar door een ghostwriter, net zoals vrijwel alle boeken van de Kims. Het boek breekt met vrijwel alle marxistische en marxistisch-leninistische uitgangspunten. Zo wordt het typisch marxistische historisch materialisme ¹⁾ vervangen door de "Grote Leider theorie". De Grote Leider theorie houdt in dat het volk in tegenstelling tot de materie de leidinggevende draad van de geschiedenis is. Het volk staat dan weer onder leiding van de Grote Leider die het volk de juiste richting in stuurt. Ook kan klassenbewustzijn ²⁾ louter en alleen bereikt worden door de "genialiteit van de grote leider". Je zou het boek haast gaan zien als een anti-marxistisch boek, want het breekt ook nog eens met het dialectisch materialisme ³⁾. Was de natuur onder het marxisme en marxisme-leninisme nog de vriend van het volk, nu was juist de natuur *zelf* de vijand van het volk. De slogan van Kim Il-sung "De mens is meester over alles en beslist alles" wordt ook veelvuldig herhaald in het

boek "Het Juche idee" van Kim Jong-il. Dat boek propageert eigenlijk wat Kim Il-sung zelf al zwaar heeft gepromoot in zijn eigen boek "Tien principes voor de oprichting van een monolithisch ideologisch systeem", namelijk dat het volk en niet het individu in het middelpunt staat. Het volk is het lichaam en de Grote Leider is het brein volgens de Juche-leer. De drie beginselen van 1965 werden aangepast. Het eerste werd nu dat een land financieel zelfvoorzienend moet zijn. Het tweede is dat alle problemen in de revolutie opgelost kunnen worden door de creativiteit van de massa. Het derde is dat "ideologisch bewustzijn" boven alles staat. Het derde beginsel kun je dus als de goedkeuring zien voor het totalitarisme. Immers volgens de Juche-leer komt al het bewustzijn via de Grote Leider en het volk dient de Grote Leider te volgen. De wil van de Grote Leider staat in feite dus boven alles.

Na de dood van Kim Il-sung in 1994 neemt Kim Jong-il het stokje over. Noord-Korea is op dat moment in een diepe economische crisis door het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, die eerder veel financiële

Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Noord-Koreaanse speldjes

170 meter hoge toren in Pyongyang ter promotie van Juche

steun aan Noord-Korea had gegeven. Tussen 1994-1998 sterven tussen de 240.000 en de 3,5 miljoen mensen door voedselgebrek. Kim Jong-il wil het land koste wat kost overeind houden en gaat nóg extremere propaganda maken. In 1997, als een nieuwe Noord-Koreaanse grondwet wordt aangenomen, wordt ook een Juche-jaartelling ingevoerd, deze begint te tellen vanaf het geboortjaar van Kim Il-sung, 1912 wordt dan ook het nieuwe jaar 1. In 1998 wordt Kim Il-sung (terwijl hij al 4 jaar dood is) benoemd tot de "Eeuwige president van Noord-Korea".

Ook voegt Kim Jong-il "Songun" aan de Juche-leer toe, Songun betekent "Het leger eerst"; het propageert dat het leger prioriteit nummer één is, daaraan is alles ondergeschikt. Alle grondstoffen dienen eerst naar het leger te gaan, alle inkomsten moeten naar het leger. Een sterk leger kan zich verweren tegen het "imperialistische" Westen en is van vitaal belang voor het overleven van de staat, volgens de Songun-leer.

Extreme persoonlijkheidscultus/verheerlijking

Eigenlijk alles omtrent de Juche-leer draait om de persoonlijkheidscultus/verheerlijking van de Kims. Overal in Noord-Korea staan gigantische standbeelden van de Kims, Juche-torens en tempels die de almachtigheid van de Grote Leider propageren. Bijna in elke straat die je binnenkomt hangen posters en vlaggen van de Kims. Alle Noord-Koreanen zijn verplicht om speldjes te dragen met het portret van Kim Il-sung erop. Hoe mooier je speldje, des te hoger is je rang. Alle inwoners zijn ook verplicht om eens in de zoveel tijd een bezoek te brengen aan de Juche-tempels waarin zij door ambtenaren (lees: priesters) de Juche-leer aangeleerd krijgen. Dit alles onder het toezicht van een gigantisch portret van Kim Il-sung. Offers dienen gebracht te worden bij de Juche-torens en tempels als herdenking van de eeuwige president Kim Il-sung. Sinds 2016 is Kim Jong-il ook een "eeuwige president". Het volk moet dan ook speldjes van Kim Jong-il dragen en offers voor hem brengen. Kim Jong-il had (en heeft volgens de Juche-leer dus nog steeds) bizarre titels die zelfs Stalin te ver zouden gaan, zoals bijvoorbeeld: "Hij die verscheen uit het licht van de zon en de maan" en "De grootste man die ooit geleefd heeft".

Er zijn veel films en boeken over de Kims gemaakt, waarin Kim Il-sung als de Grote Vader en Kim Jong-il als de Grote Zoon en Kim Jong-Un als de Grote Leider worden afgebeeld. In het westen kijken mensen naar soaps als "Goede Tijden Slechte Tijden", in Noord-Korea kun je het ook als een soap zien hoe de

Buigen voor 20 meter hoge bronzen standbeelden van Kim Il-sung (links) en Kim Jong-il (rechts)

verhalen omtrent de Kims worden verfilmd. Zelfs in de meest dagelijkse dingen wordt getoond hoe "fantastisch" zij dat wel niet doen. Het maakt ook totaal niet uit dat Kim Il-sung al 23 jaar dood is, hij wordt nog steeds afgebeeld en verheerlijkt alsof hij nog leeft. Kim Il-sung wordt afgeschilderd als de "messias" van de Koreanen en de "Jezus" van Azië.

Ik zie veel overeenkomsten tussen het christendom en Juche, zoals de speldjes die hetzelfde doel dienen als een christuskruis. Een "verlosser" die het volk heil komt brengen. Kritiek op

de Grote Leider is hetzelfde als kritiek op de "heilige" leer en dient met de dood bestraft te worden.

Juche communistisch of eerder extreemrechts?

Zoals al eerder vermeld in dit artikel brak Noord-Korea volledig met de marxistische leer toen het Juche ging propageren. Volgens Koreadeskundige Remco Breuker is Noord-Korea niet communistisch maar "het meest kapitalistische land ter wereld". Er zijn enorme klassenverschillen in Noord-Korea en in je klasse word je geboren. Noord-Korea wordt bestuurd door een klein groepje families die alle (staats-)bedrijven in handen hebben.

Sovjet- en Koreadeskundige B.R. Meyers omschrijft Noord-Korea en de Juche-leer als extreemrechts, racistisch, militaristisch en fascistisch. Hij trekt ook regelmatig vergelijkingen met Nazi-Duitsland. De Juche-leer propageert dat Koreanen het "schoonste ras" zijn en ook van zuiver bloed. De Koreanen zijn superieur aan alle andere rassen volgens de Juche-leer. Militaire parades worden verheerlijkt en overal in Noord-Korea rollen de tanks over straat. De vernietiging van Amerika met kernbommen wordt afgebeeld in propaganda-filmpjes van de staat. Nee, de "socialistische heilstaat" is Noord-Korea niet geworden en zal het ook nooit worden. Maar dat waren de Sovjet-Unie en Maoïstisch China ook niet. Het marxisme en zijn daarvan afgeleide ideologieën zijn beroemd geworden doordat zijn volgers het niet zo nauw namen met hun eigen ideologie. Karl Marx heeft al vanaf het begin gewaarschuwd dat zijn volgers totaal niet propageren wat hij zelf vindt. Een beroemde uitspraak van Karl Marx was dan ook: "Ik ben in geen geval een marxist".

Noten

- 1) Historisch materialisme is de marxistische benadering van geschiedenis waarin de materiële en economische omstandigheden een centrale rol spelen.
- 2) Klassenbewustzijn is het besef dat arbeiders behoren tot een eigen sociale klasse omdat zij gemeenschappelijke belangen hebben op grond van hun gedeelde economische positie. Volgens Karl Marx is deze politieke bewustwording de voorwaarde om tot de val van het kapitalisme te leiden.
- 3) Dialectisch materialisme is de natuur-, en wetenschapsfilosofie gebaseerd op de denkwijzen van Georg Hegel, Karl Marx en (vooral) Friedrich Engels. Het stelt natuurontwikkelingen voor als evolutionaire processen die altijd in samenhang gezien moeten worden.

Mausoleum van Kim Il-sung

Het marxisme-leninisme gezien door de ogen van Karel van het Reve

René van Elst

In officiële uiteenzettingen van de communistische leer vinden we (...) de telkens herhaalde verzekering, dat de leer het bij het rechte eind heeft, dat zij het resultaat is van de grootste denkprestatie in de menselijke geschiedenis, dat haar stellingen wetenschappelijk bewezen zijn en dat allen, die aan de juistheid van die stellingen twijfelen ongelijk hebben en vaak door zeer bedenkelijke motieven geleid worden.

Karel van het Reve, *Het geloof der kameraden*, 1989, p. 5.

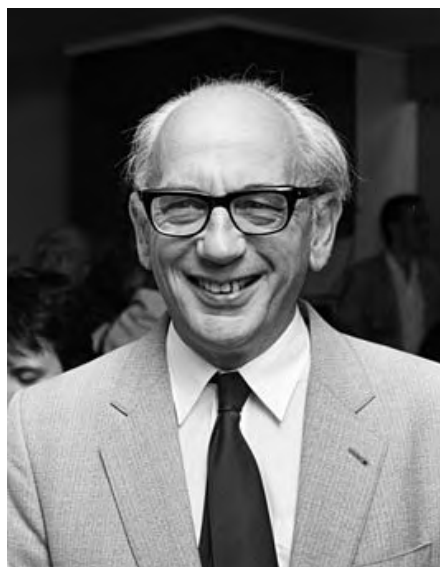
Tweehonderd jaar geleden werd in Trier Karl Heinrich Marx (1818-1883) geboren. Hij studeerde rechten en filosofie en promoveerde te Jena in 1841. Met zijn uitgesproken materialistische denkbeelden over geschiedenis, samenleving en economie werd hij een van de grondleggers van de arbeidersbeweging. Op zijn visie en die van zijn vriend Friedrich Engels (1820-1895) berust het marxisme, een analyse van de maatschappij en de economie in termen van een historisch noodzakelijke strijd tussen arbeid en kapitaal. Die strijd moet ertoe leiden dat het kapitalisme plaatsmaakt voor een communistische maatschappij. De productiemiddelen moeten aan de hele samenleving toebehoren in plaats van aan de kapitalisten met hun gestaag groeiende vermogens. In Rusland – later de Sovjet-Unie – werd dit gedachtegoed door Vladimir Lenin (1870-1924) en Jozef Stalin (1878-1953) en diens aanhangers verder uitgewerkt tot het marxisme-leninisme, dat tot eind 1991 bepalend was voor het maatschappelijk bestel aldaar.

Het geloof der kameraden

In 1969 verscheen een boek met een kritische analyse van het marxisme-leninisme van de hand van Karel van het Reve► (1921-1999), broer van Gerard (van het) Reve, dus komend uit hetzelfde communistische nest¹⁾,

hoogleraar Slavische Letterkunde, schrijver, essayist, columnist, vertaler en Sovjet-Unie-kenner. Twintig jaar later werd aan de zesde druk een hoofdstuk over de actuele ontwikkelingen toegevoegd. De titel *Het geloof der kameraden* maakt al duidelijk dat Van het Reve het marxisme-leninisme als een soort religie beziet. Hij levert kritiek op de inhoudelijke, logische en wetenschappelijke, zwakte van deze visie op geschiedenis en maatschappij, zoals die vooral tussen 1960 en 1970 in Moskou werd verkondigd. Tevens laat hij zien dat de leer, ondanks wetenschappelijke en rationele pretenaties, kenmerken heeft van een geloof. Wij krijgen hier dus een politieke religie op een presenteerblaadje aangereikt.²⁾

Het marxisme-leninisme maakt in zijn politieke strevingen ethisch verdeigbare keuzes, zoals de keuze voor gemeenschapsbelang boven individuele vrijheid. De officiële onderbouwing in de Sovjet-teksten hangt echter aan elkaar van onbewezen leerstellingen en onlogische gevolgtrekkingen. Van het Reve, scherpzinnig, geestig en belezen in de originele teksten, maakt er gehakt van. De leer ‘bevat stellingen waarvan een kind de onredelijkheid kan inzien.’ (p. 10). Niet dat Van het

Reves boek steeds even lekker wegleest, maar er valt toch veel te genieten van dit fileerwerk en het is nog leerzaam ook. Het is onbegrijpelijk – soms om te lachen, dan weer om te huilen – hoe mensen decennialang stug bezig zijn geweest deze theorie overeind te houden. Tegelijk is het ook heel begrijpelijk: zij hadden geen keus. Maar de werkelijkheid bleek af en toe harder dan de leer (bijvoorbeeld wat betreft de *Verelendungstheorie*³⁾); het is triest en vermakelijk hoe men dan na aanpassing van de leer beweerde dat die eigenlijk altijd al zo geweest was.

Aspecten van religie

Religie kan worden opgevat als een cultureel systeem van gevoelens, gedachten, verhalen en handelwijzen, die verband houden met geloof in een transcendente wereld en (superieure) geestelijke wezens, een geloof dat het bestaan van universum en wereld verklaart en voor de gelovigen het leven zin geeft. Zien wij religie zó, dan is een vergelijking met het marxisme-leninisme een moeizame aangelegenheid; meer perspectief biedt een vergelijking in de sfeer van geloofspraktijk en religie als sociaal verschijnsel. Dat is ook Van het Reves benadering. Nu zou ik eenvoudigweg kunnen opsommen op welke punten hij de leer vergelijkt met (christelijk) geloof, maar ik kies ervoor een verbinding te maken met een artikel van Anton van Hooft in de vorige Vrijdenker. In dat artikel, *Preken voor andermans parochie*, noemt Van Hooft de volgende veertien aspecten die hij kenmerkend vindt voor godsdienst⁴⁾ als een kwaad; ik

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

heb daar vijf algemene punten (de laatste vijf) aan toegevoegd.

- 1) Geloof in absurditeiten
- 2) Heilige boeken als autoriteit i.p.v. de rede, dogma's
- 3) De waarheid in pacht hebben
- 4) Intolerantie tegenover ongelovigen en heterodoxen
- 5) Strikte voorschriften (kleding, vasten, zondagsheiliging)
- 6) Willen sterven voor een geloofs-mening (martelaren)
- 7) Hiërarchie van priesters/imams
- 8) Inwijding, doopsel/besnijdenis
- 9) Steunend op de overheid
- 10) Gauw gekrenkt (godslastering)
- 11) Seksuele fixatie: de zonde
- 12) Moraal ondermijnend; doden mag uit naam van het opperwezen
- 13) Anderen eigen moraal opleggen
- 14) Kiezen voor geopenbaarde wijsheid in plaats van berekende kennis
- 15) Verering van profeten/heiligen
- 16) Heils-/verlossingsleer
- 17) Rituelen
- 18) Offerandes
- 19) *Last but not least*: geloof in een transcendente autoriteit (voor wie dat niet onder de absurditeiten van punt 1 wil rangschikken).

In Van het Reves weergave van het marxisme-leninisme kunnen wij een aantal punten vinden die hiermee gelijkennis vertonen.

De leer doorgelicht

Van het Reve maakt meteen al duidelijk – zie het citaat boven dit artikel – dat het marxisme-leninisme absolute universele waarheidspretenties heeft. Niet-aanhangers worden met de nek aangekeken of erger. “In het bijzonder worden het kennen van de leer en het aanhangen ervan beschouwd als dingen die voor een fatsoenlijk mens welhaast identiek zijn. Wie van de leer heeft kennis genomen en er geen aanhanger van is geworden heeft óf de leer niet begrepen óf een slecht karakter, want hoe zou men, met de waarheid kennis makend, haar niet aanhangen?” (p. 5) De religie-aspecten no. 3 en 4, waarheidsclaim en intole-

rantie jegens anderdenkenden, herkennen wij hier direct.

De werken van Marx en Engels en van enkele volgelingen/exegeten (zoals Kautsky, Plechanov, Boecharin) worden door Van het Reve ‘kanonieke boeken’ genoemd, die door onder meer Russen, Joegoslaven, Albaniërs en Chinezen worden vereerd. Hier herkennen wij religie-aspect no. 2, autoriteit van heilige boeken. Overigens hecht Van het Reve voor een onderzoek naar de actuele officiële interpretatie en onderbouwing van het marxisme-leninisme niet zoveel belang aan de geschriften van deze – zoals hij ze noemt – ‘kerkvaders’.

De verheerlijking in het Oostblok van de drie grote ideologen van het marxisme-leninisme – ◀Marx, Engels en Lenin – doet denken aan de verering van profeten en/of heiligen. Van het Reve heeft het daar niet over, maar het lijkt mij verdedigbaar dat ik ook aspect no. 15, verering van profeten/heiligen, aanvink. Bedenk wel dat we het hierbij – zoals steeds – hebben over de situatie van decennia geleden.

Dialectisch materialisme

Kunnen we hier spreken van geloof in absurditeiten? Een onderdeel van de leer is het **dialectisch materialisme**. Kernopvattingen van dit materialistisch en atheïstisch wereldbeeld zijn:

- dat alles voortdurend volgens bepaalde wetten in beweging en verandering is,
- dat alle dingen causaal en in samenwerking met elkaar verbonden zijn,
- dat het denken tegelijk een product daarvan is en een weerspiegeling van de materie.

Het marxisme-leninisme zegt de wetten te hebben ontdekt die betrekking hebben op de ontwikkeling van de samenleving. Op grond van die kennis wordt de zekerheid uitgesproken ‘dat het socialisme even onvermijdelijk op het kapitalisme zal volgen als de dag op de nacht.’ (p. 28) Van het Reve wijst erop dat nergens staat hoe die wetten eigenlijk luiden. Dat is wel een beetje in strijd met zijn volgende uiteenzetting over de dialectiek.

De **dialectiek** heet een wetenschappelijke ontwikkelingstheorie te zijn, die drie wetten kent:

1. De wet van de omslag van kwantiteit in kwaliteit: kleine kwantitatieve veranderingen leiden op enig moment tot een fundamentele verandering van hoedanigheid. Van het Reve merkt op dat er geen enkel bewijs voor wordt gegeven; er worden alleen voorbeelden gegeven, zoals dat water stoom wordt als de temperatuur voldoende stijgt. Ik concludeer dat er slechts wordt gereedeneerd vanuit analogieën.
2. De wet van de eenheid en strijd der tegenstellingen. Deze houdt in dat alle dingen en verschijnselen innerlijk tegengestelde kanten bezitten, die zich in strijd bevinden; van die strijd gaat een impuls tot ontwikkeling uit. In de maatschappij is dat de klassenstrijd. Van het Reve noemt het, in plaats van een wet, een platvloerse generalisatie (p. 36).
3. De wet van de ontkenning der ontkenning: bij de omslag van wet 1 wordt iets (bijvoorbeeld een maatschappijvorm) "ontkend" door iets nieuws, maar wat er goed in was blijft behouden. Het nieuwe ontwikkelt zich verder en wordt ook weer ontkend. Zo "ontkent" het kapitalisme het feodalisme en het socialisme "ontkent" vervolgens het kapitalisme.

U mag van mij aannemen dat Van het Reve van deze wetten (die trouwens

Nikolai Boecharin

ook van toepassing heten te zijn op het denken en de logica) weinig heel laat. Het zijn onbewezen formules die prestige moeten verlenen aan politieke uitspraken, maar geen enkele garantie geven voor de juistheid daarvan.

Historisch materialisme

Het volgende onderdeel van het marxisme-leninisme is het **historisch materialisme**; dit heet de toepassing te zijn van het dialectisch materialisme op de menselijke samenleving. Het is vooral de notie dat het maatschappelijk zijn het bewustzijn bepaalt. Het verklaart handelingen van personen en groepen uit de sociaal-economische belangen van de maatschappelijke klasse waartoe zij behoren. De mens heeft objectief vaststelbare belangen, kent die en handelt daarnaar; de grootste drijfveer van de geschiedenis is het streven naar financieel voordeel. Deze **belangentheorie** speelt een centrale rol in de leer, die van de vaagheid van het begrip ‘belang’ gebruikmaakt om iedere handeling uit een belang te verklaren, aldus Van het Reve (p. 52). ‘Het grote voordeel van de belangentheorie is dat zij altijd opgaat.’ (p. 54) De auteur vervolgt met diverse voorbeelden hiervan, zoals de stelling (van Sam de Wolff) dat Calvijn de bourgeoisie van het zich ontplooiende kapitalisme vertegenwoordigde en daarom het ontvangen van rente als geoorloofd beschouwde. Of (van Boecharin) dat de Renaissance een product was van de financiële handelsaristocratie.

De theorie wil dat de materiële productiekrachten van de maatschappij op een bepaald niveau van ontwikkeling in tegenspraak raken met de aanwezige productieverhoudingen ofwel eigendomsverhoudingen; dan breekt een tijdperk van sociale revolutie aan en ‘wentelt zich’ de hele juridische en politieke bovenbouw ‘om’. Dit vage verhaal bevat, aldus Van het Reve, een heilsleer, die de weg wijst naar een samenleving zonder antagonisme. Hier herkennen wij aspect no. 16, heils-/verlossingsleer.

Maar de vraag was: kunnen we spreken van geloof in absurditeiten? Dat materialisme en atheïsme betwist worden maakt ze niet absurd. De ‘wetten’ en ‘heilsleer’ zijn erg vaag en nauwelijks onderbouwd en hebben een ‘de wens is de vader van de gedachte’-ka-

Vladimir Lenin

rakter. Ze bereiken echter niet het absurditeitsniveau van een sprekende slang of een paradijs vol maagden. *Geloof* komt er wel degelijk aan te pas. Daarom houd ik het erop dat aspect 1, geloof in absurditeiten, deels terug te vinden is in het marxisme-leninisme.

Van uitbuiting naar communisme

Van het Reve onderzoekt hoe de basisgedachte van het historisch materialisme in het Sovjet-marxisme-leninisme van zijn tijd verder wordt uitgewerkt. Een kernbegrip in dit alles is de **arbeid**, d.w.z. productie als doelgerichte werkzaamheid. De productie is de levensbasis van de maatschappij en daarom ook de sleutel tot de bouw en ontwikkeling van die maatschappij en tot de ontwikkelingswet van de menselijke geschiedenis. Die wet is volgens haar aanhangers ontdekt door Marx en zij houdt in dat de productiekrachten (technische middelen en vaardigheid) de productieverhoudingen (ofwel eigendomsverhoudingen) bepalen en vervolgens de juridische, politieke, filosofische, religieuze en artistieke ‘bovenbouw’. De groei van de productiekrachten heeft in een geschiedenis van eeuwen van uitbuiting geleid tot het ontstaan van de kapitalistische maatschappij, waarin de kapitalisten de productiemiddelen bezitten en de arbeiders uitbuiten. Daar komt een eind aan door ineenstorting van het kapitalisme en een proletarische revolutie. Dan volgt eerst een socialistische maatschappij waarin mensen werken naar hun krachten en beloond worden voor hun prestaties;

een niet meer door privébezit en winststreven geremde groei⁵⁾ van de productiekrachten maakt vervolgens een communistische samenleving mogelijk waarin ieder geeft naar zijn krachten en ontvangt naar zijn behoeften.

Ik vermeld dit alles omdat het ook belangrijke elementen zijn van het ‘geloof der kameraden’.

De Partij

Marx was vaag over hoe het proletariaat de kapitalisten zou onteigenen; Lenin stelde dat daarvoor een marxistische partij nodig was, te vormen door intellectuele beroepsrevolutionairen. Van het Reve constateert dat communistische partijen *all over the world* steeds hetzelfde doen – vergaderen, optochten houden, brochures uitgeven etc. – ongeacht de omstandigheden en de reacties van de omgeving. Hij spreekt van sociale dwanghandelingen met een religieus karakter; ik ben zo vrij daar aspect no. 17, rituelen, in te herkennen.

De partij is georganiseerd volgens de beginselen van het **democratisch centralisme**; dat heeft veel weg van hoe een vereniging werkt, met een belangrijk verschil: “De voorstander van politiek A zal, als de partij besluit politiek B te voeren, juist met grote geestdrift politiek B gaan verkondigen en met grote hoon en verachting spreken over hen, die ooit gemeend hebben dat politiek A de juiste zou kunnen zijn.” (p. 126) Dit heeft wel iets van aspect no. 14, primaat van geopenbaarde wijsheid... Men vormt één front en is bereid daarvoor offers te brengen (≈ aspect no. 18).

Een belangrijk verschil met een gewone partij is een verbod op fractievorming. Men kan geen groep vormen die iets voorstaat wat het bestuur (misschien) niet welgevallig is; daardoor is het bestuur per definitie almachtig. Ieder loopt de kans het slachtoffer te worden van een meerderheid die hem van partijvijandigheid beschuldigt, zodat uiteindelijk één man als dictator overblijft. Opnieuw herkennen wij hier aspect no. 4, intolerantie jegens anderen, en we zien – met een beetje goede wil – een extreme vorm van aspect no. 7, hiërarchie van priesters/imams. Van het Reve schildert fraai hoe het partijbestuur in Moskou besluiten doordrukt zonder

goed te weten hoe er bij de leden en de rest van de bevolking over gedacht wordt, aangezien niemand zijn mening durft te uiten.

De maatschappij

In de *socialistische* Sovjet-Unie waren er per definitie geen elkaar bestrijdende klassen meer; alle productiemiddelen waren immers in het bezit van de gemeenschap, en inkomen en macht golden nu eenmaal niet als klas-senkenmerken. Over hoe de *communistische* Sovjet-Unie er uit zou gaan zien, horen we niet veel, zegt Van het Reve, die hierin een parallel ziet met officiële inlichtingen over het hierna-maals. Maar de zekerheid van de histo-rische onvermijdelijkheid ervan heeft gevolgen gehad voor het communis-tisch gedrag. "De kameraden bereiken (...) dat doel des te zekerder, menen

zij veelal, naar-mate zij meer mensen dood-schieten, want dat is nu eenmaal historisch nood-zakelijk," aldus Van het Reve. Ik zie hier enige overeenkomst met aspect no. 12, doden mag uit naam van het opperwezen.

Ondanks het gebrek aan infor-matie ziet hij kans een tiental beweerde eigenschappen van de toe-komstige communistische samenle-ving te behandelen (planeconomie, productiemiddelen in de handen van de gemeenschap, werken naar vermo-

gen en ontvangen naar behoefte, afsterven van de staat etc.), die mij sterk doen denken aan de samenleving in Thomas More's *Utopia* (1516); Van het Reve spreekt zelf ook over een utopie (p. 153). De opmerkelijkste eigen-schap is dat er niet langer ongelukkige mensen zullen bestaan... Trouwens, ook luiheid en misdaad verdwijnen. De staat is niet meer nodig. Dit alles vanuit de gedachte dat mensen in goede materiële omstandighe-den tot het goede geneigd zijn.

Van het Reve geeft een levendig beeld van hoe ver de Sovjet-Unie van zijn tijd, met haar vergaande beperking van allerlei vrijheden, gebrek aan consumptie-goederen etc., af staat van het eigen ideaal en van onze samenleving. In het kader hiernaast vindt u voorbeelden hiervan (van pagina 153/154). Hij vermeldt ook allerlei dubieuze argumenten waarmee de

In Trier is op 5 mei 2018 een groot standbeeld van Karl Marx onthuld, dat geschonken is door China

onvrijheid, voorzover die al toegege-ven wordt, wordt goedgepraat. Opmer-kelijk is daarbij vooral het bij veel communisten levende idee dat die onvrijheid wel nodig is, omdat de mensen vanzelf het kapitalisme zouden kiezen, als ze aan zichzelf zouden worden overgelaten.

Moraal

Volgens het historisch materialisme zijn er geen algemeen menselijke, altijd en overal geldende, ethische regels. De moraal is iets wat behoort tot de 'bovenbouw' die, zoals gezegd, zich ontwikkelt op basis van de pro-ductieverhoudingen. In het *Communis-tisch Manifest*⁶) worden wetten, moraal en godsdienst voorgesteld als 'burgerlijke vooroordelen waarachter zich burgerlijke belangen verbergen'. In het modernere sovjetmarxisme wordt echter wel uitgegaan van het bestaan van enkele onvergankelijke morele eisen, zoals niet stelen, niet doden, niet liegen. Het universeel karakter daarvan wordt verklaard vanuit een groepsinstinct tot zelfbe-houd. Tegelijk vigeert de mening dat er alleen klassenmoraal bestaat, met in de kapitalistische maatschappij een kapitalistische en een socialistische moraal. Het ligt voor de hand dat de sovjet-handboeken de eigen moraal van een hoger soort noemen. Het argu-ment daarvoor is 'dat het marxisme-leninisme de belangen van de héle mensheid vertegenwoordigt.' Van het Reve vraagt terecht hoe dat de moraal beter zou maken. 'Volgens welke moraal is een moraal, die de belangen van allen boven die van enkelen stelt, hoger, beter, dan een andere moraal?' (p. 177) Hij noemt een 12-tal zedelijke

Van het Reve merkt op dat de staat in de Sovjet-Unie allesbehalve is afgestorven. "Integendeel: wie, als schrij-ver dezes, een jaar in dat land gewoond heeft, krijgt juist als hij uit dat land terugkeert het gevoel van in een samenleving te komen waarin de staat is afgestorven: hij kan gaan en staan waar hij wil, kan zijn vaderland zonder toestemming van de overheid verlaten, kan in het openbaar zeggen en schrijven en drukken wat hij wil (slechts in enkele gevallen moet hij daarvoor een zeer geringe prijs betalen: belediging van personen (waaronder begre-pen God, vreemde en eigen staatshoofden) komt hem op een kleine boete te staan ...) en hij kan voor zijn geld alles kopen wat hij wil.

Dit laatste is voor de leek misschien niet helemaal duide-lijk. Bedoeld is dit: in een kapitalistisch land kan de rijke voor een gulden evenveel kopen als de arme. In de Sov-jet-Unie kan de rijke voor een roebel meer kopen, want er zijn voor hem speciale winkels waar de gewone burger geen toegang heeft en waar goederen verkocht worden die voor de gewone man niet te koop zijn. Hij kan boven-dien lezen wat hij wil, dit alles zonder dat de overheid zich daarmee bemoeit. Daartegenover is de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken een land op het eigenmachtig verlaten waarvan als maximumstraf de doodstraf staat (artikel 64a van het Wetboek van Straf-recht der RSFSR, Moskou 1966, p. 30), waar geen bui-tenlandse boeken te koop of te bestellen zijn, waar slechts in enkele hotels aan duidelijke buitenlanders de *Times*, de *Monde* en de *Neue Zürcher Zeitung* worden verkocht, waar men nergens mag overnachten zonder toestemming van de overheid en waar meer politieagen-ten zijn dan in de hele kapitalistische wereld samen, en waarschijnlijk ook meer politieke gevangenen, waar geen stuk papier (zelfs geen visitekaartje) bedrukt mag worden zonder voorafgaande toestemming van de over-heid, waar boeken als *For whom the bell tolls* en *Rusland voor beginners* bij huiszoeken in beslag genomen en niet teruggegeven zijn, waar men in een bibliotheek alleen met heel speciale toestemming een exemplaar van de Bijbel mag inzien, en waar men voor het onder pseu-doniem in het buitenland publiceren van enige satirische verhalen zeven jaar dwangarbeid krijgt."

Het communistisch manifest

normen die zijn neergelegd in het partijprogramma van 1961 van de CPSU. Deze lijken veel op de christelijke en maatschappelijke deugden van de kapitalistische wereld, merkt hij op. Er spreekt wel meer onverzoenlijkheid en minder vergevingsgezindheid uit. Eigenlijk zijn het trouwens meer voorschriften die de overheid aan de burgers oplegt, dan morele regels.

Tot zover kunnen wij er nog de schouders bij ophalen, maar nu komt *des Pudels Kern*: in navolging van Lenin wordt *alles* als zedelijk beschouwd wat de verwezenlijking van de communistische maatschappij naderbij brengt en *alles* als immoreel wat een negatief effect heeft, ook al was het positief bedoeld. Van het Reve barst los: "Wij raken hier de primitiefste en misschien wel meest barbaarse kant van deze wereldbeschouwing: de gedachte dat het morele oordeel over iemands gedrag alleen of althans vooral uit de gevolgen van zijn daden voortvloeit, en niet, of in veel mindere mate, uit zijn bedoelingen, zodat iemand die 'subjectief' het goede wil, maar 'objectief' het kwade bewerkstelligt, moreel veroordeeld wordt. Dit 'subjectief-objectief-spel' heeft vele

slachtoffers gemaakt: duizenden communisten hebben in de loop der jaren juichend en applaudiserend langs de kant gestaan terwijl hun vrienden, ouders, kinderen, echtgenoten belasterd, gemarteld en ter dood gebracht werden." (p. 182)

Verstikkende atmosfeer

Van het Reve wijst erop dat er merkwaardigerwijze geen socialistische economische theorie van het socialisme bestaat. Vervolgens bespreekt hij een aantal thema's als 'imperialisme', 'vreedzame coëxistentie', 'revisionisme' en 'dogmatisme'. Ik vermeld hieruit alleen de voor (vrij-)denkers interessante opvatting in het marxisme-leninisme dat proletarische partijdigheid noodzakelijk is om tot wetenschappelijk houdbare resultaten te komen en dat die partijdigheid zulke resultaten zelfs garandeert. Dit komt dicht bij de gedachte dat de *waarheid* en de *nuttigheid* van een bewering eigenlijk identiek zijn, aldus Van het Reve. (p. 201) Een bewering die

schadelijk is voor de goede zaak kan dus niet juist zijn... Dat uitgangspunt, dat in veel sovjet-publicaties terug te vinden is, heeft in de praktijk verschrikkelijke gevolgen gehad. "De verstikkende en corrumperende morele, wetenschappelijke, politieke en juridische atmosfeer, waarin de burgers van de Sovjet-Unie nu al vijftig jaar lang veroordeeld zijn te leven, vindt zijn oorsprong onder meer in bovenstaande opvatting." (p. 202)

De vraag hoe het marxisme-leninisme zoveel aanhangers heeft kunnen krijgen, beantwoordt Van het Reve met de stelling dat juist het onlogische en saaie ervan de leer aantrekkelijk maakt. Het zijn, net als in het Nieuwe Testament, de pretenties, de herhalingen, de duistere formules, die het doen. "Het '*credo quia absurdum*' geldt ook hier." (p. 205) "De gelovige beschikt over een aantal stellingen, waarvan de onjuistheid onmogelijk bewezen kan worden – 'onweerlegbare' stellingen⁷) dus – en wat kan men zich beter wensen?" (p. 215)

Afgaand op Van het Reve mogen wij dus best over geloof in absurdeiteiten (aspect no. 1) spreken. Daar komt bij dat het, zoals eerder gezegd,

een heilsleer is (aspect no. 16), dat het wetenschappelijk heet te zijn, dat het totalitair is en dat het ingrijpen in het geschiedproces predikt. Daarbij kan men zich dan opofferen en ook anderen opofferen (~ aspect no. 18).

De leer geeft ook duidelijke oorzaken en schuldigen aan van alle kwaad. Verondersteld wordt dat de kapitalisten en hun – ook in de S.U. nog steeds aanwezig geachte – handlangers voortdurend in de weer zijn om de goede zaak te dwarsbomen; alles wat niet goed gaat, wordt daaraan toegeschreven. We kunnen hier spreken van immunisatiestrategieën, waarvan we in het geloof ook vormen vinden. De leer voldoet voorts aan een zekere behoefte aan onvrijheid die bij mensen leeft, meent de auteur. En zij verschaft zekerheid, zonder twijfel en scepticisme. "*Bolshevism*", heeft Bertrand Russell geschreven⁸), "*is not merely a political doctrine; it is also a religion, with elaborate dogma's and inspired scriptures.*" (Bolsjewisme is niet slechts een politieke leer; het is ook een religie met doorwrochte dogma's en gezaghebbende geschriften.) (p. 220; Bolsjewisme is een term voor de na de Russische revolutie gevestigde regeringsvorm.)

Conclusie

Ik heb de eigenschappen van het marxisme-leninisme, zoals geschilderd in *Het geloof der kameraden* van Karel van het Reve, getoetst aan een aantal aspecten van religie, waarvan de meeste ontleend zijn aan een artikel van Anton van Hooff. Is het marxisme-leninisme zo bezien inderdaad een religie? Het vertoont trekken van een religie, zoveel is wel duidelijk. Maar de leer wijst uitdrukkelijk al het transcendente af. Ik meen dat we van een politieke religie mogen spreken als we dat maar doen in het besef dat deze leer zich op wereldse zaken en in het bijzonder op een betere wereld hier op Aarde richt. Een politieke religie is niet per definitie alleen maar werelds; het nationaal-socialisme is heel goed als een politieke religie met transcendente elementen te zien.

Het geloof der kameraden leert ons veel over een belangrijke – maar met gebreken behepte – en nog steeds door velen aangehangen visie op geschiedenis, maatschappij en economie. Tegelijk is het een leerboek "doorprikken van politieke blabla",

een boek dat in deze tijd van *alternative facts* nog steeds relevant is.

De studie *Het geloof der kameraden* van Karel van het Reve verscheen in 1969 bij G.A. van Oorschot. In het Verzameld Werk van Karel van het Reve (deel 3, p. 7) is de 6e en laatste druk uit 1989, met een extra hoofdstuk 'Twintig jaar later', herdrukt. Dezelfde tekst is op het Internet te lezen en downloaden bij de DBNL:

http://www.dbnl.org/tekst/reve003gelo01_01/

De paginanummers in dit artikel zijn die van de DBNL-versie.

In 1986 zond de VPRO Radio een marathoninterview met Karel van het Reve uit, bestaande uit 5 afleveringen van elk ruim 50 minuten met als interviewer Martin van Amerongen. De interviews, aangekondigd door Cor Galis, zijn te beluisteren op:

<https://www.vpro.nl/programmas/marathoninterview/luister/overzicht/r/karel-van-het-reve.html>

Met dank aan Dr. Floris van den Berg voor zijn nuttig commentaar.

1. Vader Gerard van het Reve (1892-1975) was een communistische journalist en schrijver.
2. Zoals ook in K.R. Popper, *The Open Society and its Enemies*. (deel II, p. 198: "And in Marxism (...) the religious element is unmistakable.")
3. De *Verelendungstheorie* is een leerstuk dat inhoudt dat onder het kapitalisme de materiële positie van de werknemers steeds slechter wordt. Daarbij worden absolute en relatieve *Verelendung* onderscheiden, resp. het dalen van de levensstandaard van de arbeiders en het groter worden van het verschil in levensstandaard tussen armen en rijken.
4. Ik gebruik hier gemakshalve de termen geloof, religie en godsdienst

zonder daartussen een scherp onderscheid te maken.

5. Een (evident onjuist) onderdeel van de theorie is dat de kapitalisten minder in machines etc. investeren dan ze eigenlijk zouden kunnen, omdat winst alleen verkregen zou worden door uitbuiting van de arbeiders.
6. Het *Communistisch Manifest* is een geschrift uit 1848 van Karl Marx en Friedrich Engels met een politiek programma voor de Duitse arbeidersvereniging die gevestigd was in Londen. Zie: <https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1848/manifest/index.htm> voor een gemoderniseerde versie van Herman Gorters Nederlandse vertaling.
7. Stellingen/hypothesen die niet falsifi(c)eerbaar zijn; zie terzake K.R. Popper, *Conjectures and refutations*.
8. In *Practice and Theory of Bolshevism uit 1920*.

Politieke religies

Hans Klein

Religies zijn systemen om mensen samen te binden. Dat kan gaan met als bindmiddel het leven na de dood of als bindmiddel het samen, als staat o.i.d., optreden.

Het belangrijkste is, denk ik, dat men samen optrekt en dat men niet alles zelf hoeft uit te zoeken. De leider te volgen geeft een gevoel van saamhorigheid en dat is prettig: alles is geregeld en als ik maar volg gaat het goed.

Nu denk ik dat dat zelfs, min of meer, zal gelden als ik met anderen samenwerk in een groot bedrijf.

Bekend is dat vroeger mensen een zekere trots ontleenden aan het feit dat zij samenwerkten in een grote onderneming. Een voorbeeld is "het spoor". Vroeger was men er trots op daarin werkzaam te zijn. "De familie Spoor" speelde tot voor enkele jaren nog een rol in de reclame voor de Nederlandse Spoorwegen. Ik ken mensen die een grote voldoening putten uit het behoren tot de "spoorfamilie". Op zichzelf lijkt mij dit niet slecht overigens, zolang men maar niet de leider gaat verheerlijken. Die instelling is waarschijnlijk grotendeels voorbij. "Het Spoor" bestaat nu uit de NS treinen, NS Vastgoed, Prorail, etc.

Misschien is zo'n gevoel van saamhorigheid een aflopende zaak, ook door het feit dat men niet zo vaak meer een leven lang bij dezelfde baas blijft.

Ik werkte lang geleden bij de computergigant IBM. Daar heerste een zekere bedrijfscultuur. Toen ik nog maar kort in

dienst was kwam de chef mij vertellen: "die snor moet eraf. Het is hier tenslotte geen Zuid-Amerikaans bedrijf". Ik antwoordde natuurlijk dat dit bij de sollicitatie besproken had moeten worden. Men legde zich er dan ook snel bij neer.

Wat nu voor ons onderwerp interessant is, is dat dit bedrijf ook een "paus" had. Het was de oprichter Thomas J. Watson. Zijn uitspraken sierden de muren van de kantoren. Ik herinner mij "Yesterday we were working for today, today we are working for tomorrow. Thomas J. Watson, 1874 – 1956" Meer van dergelijke uitspraken, in de stijl van (voornamelijk) Amerikaanse (maak jezelf succesvol)boeken zijn te vinden op "Thomas J. Watson Quotes".

In alle kantoren hing de aansporing dat er steeds nagedacht moest worden. Zo stond er in de Franse kantoren: "réfléchissez" en bij de Duitsers "Denke". In Nederland moesten wij het doen met "Think". Ook in de ruimte waar ik werkte was deze spreuk aangebracht, houten gelakte letters op een houten bord.

Op zekere dag zei ik tegen mijn collega's dat zoiets zinloos is, omdat men er nu eenmaal aan gewend is en er helemaal niet meer op let. Om dit te bewijzen nam ik het bord en wisselde de letters "H" en "I" om, zodat er "TIHNK" stond. Achterop schreef ik de datum, zodat vastgesteld kon worden hoelang het zou duren voor iemand het zou opmerken. Nog dezelfde middag stormde de chef binnen: Wie heeft er aan dat bordje gezeten?

Het bewijs was toch niet geleverd, want het was een bezoekende klant die het opgemerkt had!

Wankelende moderniteit?

In de bres voor de radicale Verlichting van Spinoza

Floris van den Berg

'In Nederland bestaat vrijheid van meningsuiting en expressie. Dat wil ik graag zo houden, maar uit incidenten rond de islam van de laatste tijd blijkt dat die vrijheid er niet meer is. Zodra een museum-directeur geen foto's durft op te hangen (...) is er geen vrijheid van meningsuiting meer. De jure wel, de facto niet.' Harry Mulisch

Loopt de liberaal democratische rechtsorde in Nederland gevaar? De auteurs van de essaybundel *Moord op Spinoza. De opstand tegen de verlichting en moderniteit* (Aspekt, 2018) menen van wel en ik ben zelf een van die auteurs. 'Een van de grote problemen van deze tijd is de accommodatie van religie binnen de moderniteit' (p. 53) zo stelt Paul Cliteur die samen met David Pinto deze bundel met 10 speciaal voor deze bundel geschreven essays samenstelde. Volgens de auteurs komt het gevaar van twee kanten: ten eerste van de islam die botst met de kernwaarden van de Verlichting en ten tweede met wat zij noemen de policors (politiek correcten) dat wil zeggen mensen die wegkijken of ontkennen dan wel bagatelliseren dat er problemen zijn met de islam. Spinoza is weliswaar verbannen uit Amsterdam door joodse fundamentalisten, maar hij is niet vermoord; Theo van Gogh wel, door een moslimfundamentalist. 'Met de moord op Theo van Gogh kan gesproken worden van de vestiging van de politieke islam in Nederland nadat deze zich op nine-eleven 2001 in de VS al openbaarde,' zo stelt Dirk van der Blom. (p. 177) De liberale rechtsorde schiet te kort bij het verdedigen van haar burgers om zich veilig vrijelijk te kunnen uiten.

De auteurs in *Moord op Spinoza* – de titel klinkt als een historische thriller – richten zich met name tot de policors en niet rechtstreeks tot de moslims. Dit boek is een appèl om de problematiek van de kwetsbaarheid van de liberale rechtsorde onder ogen te zien en een pleidooi voor culturele, maatschappelijke en politieke weerbaarheid. Dit boek is niet het eerste of enige boek met deze strekking; een aantal auteurs uit deze bundel hebben zich in andere publicaties hierover uitgesproken. De auteurs betogen tevens dat de gevestigde, door de overheid gesubsidieerde media, policor zijn en nauwelijks stem geven aan tegengeluiden. Coen de Jong schrijft: 'De Eerste Wet van de NPO luidt: je wint elke discussie door 'islamofobie' te roepen.' (p. 119) Dankzij internet zijn er inmiddels alternatieve kanalen waarin dat wel gebeurt, zoals de ThePostOnline en de interviews via café Weltschmerz die op Youtube te zien zijn. Ik ben benieuwd of en hoe dit boek in de zogenaamde kwaliteitskranten besproken zal worden. Ik neem een abon-

nement op de krant die hier een positief kritische recensie aan wijdt.

Ondanks de tegengeluiden in de marge blijft de hardnekkige ontkenning om de problemen, of beter gezegd, het probleem

van de verhouding tussen islam en moderniteit, onder ogen te zien, dominant. De auteurs betogen in lijn met de theorie van het beruchte boek van Samuel Huntington *The Clash of Civilizations and the Remaking of a World Order* (1996) dat er een fundamentele botsing is tussen moderniteit (het Westen) en premoderniteit (de rest) en dat deze botsing binnen de eigen samenleving het meest pregnant is door de botsing met islam. Nadat het christendom in Nederland de afgelopen decennia in rap tempo is verwaterd en de samenleving is gesecculariseerd, maakt nu de opkomende islam gebruik van de nog bestaande verzuilde structuur in Nederland zodat er dankzij overheidssubsidie – ruim aangevuld met subsidie uit moslimdictaturen als Saoedi-Arabië – een premoderne zuil ontstaat die op gespannen voet staat met de basale uitgangspunten van de liberale democratie. *Moord op Spinoza* wijst erop dat zachte heemeesters stinkende wonden kunnen maken en dat het huidige politieke klimaat een voorbeeld is van zacht heemeesterschap.

De liberale democratie is niet onkwetsbaar. Een van de steunpilaren van dit systeem is de vrijheid van expressie en juist die vrijheid van expressie ligt door de reële angst voor geweld onder vuur. De moord op Theo van Gogh is een aanslag op de liberale democratie, een aanslag op de vrijheid van expressie. De auteurs tonen met voorbeelden aan dat er in de samenleving steeds weer wordt toegegeven aan de eisen van moslims en dat degenen die kritiek uiten op de islam, met als voorbeeld Geert Wilders, worden afgeschilderd als islamofob en racist.

Het zou kunnen dat *Moord op Spinoza* wordt weggezet als een rechts, extreem rechts, of conservatief boek. Dat is zowel terecht als onterecht. Het klopt dat een deel van de auteurs zich in deze hoek van het politieke spectrum bevindt. De politieke kleur speelt een rol bij het kijken naar welke oplossingen er zijn en hoe die geïmplementeerd kunnen worden. Wanneer het gaat om een diagnose van problemen stijgt dat boven de partijpolitiek uit. Net zoals milieuproblemen boven de partijpolitiek staan. Hoe problemen opgepakt

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis.

worden, daaruit blijkt de politieke kleur en milieuproblemen worden doorgaans ter linkervleugel beter opgepakt, tenminste bij GroenLinks.

In hun verontwaardiging over het uithollen van de liberale democratie spuien een aantal van de auteurs hun gal over de zogenaamde *social justice warriors*. Ik wil een lans breken voor social justice warriors, ook wel linkse gutmensen genoemd, misschien omdat ik er zelf een ben. Social justice warriors zetten zich in voor de idealen van de Verlichting en zij komen op voor onderdrukten en hulpbehoevenden. Maar, en nu komt het, soms wringt het hier. Het kan zijn dat de hulpbehoevende immigranten waar de gutmensen voor opkomen in een premodern (islamitisch) paradigma zitten. De SJWs zijn voor individuele vrijheid en gelijkheid van mensen, maar door de absurditeit van de werkelijkheid komen zij op voor mensen die hun wereldbeeld helemaal niet delen. Hier komt dan een psychologische kronkel: de SJWs ontkennen dan dat er een conflict is en zij vallen degenen die de praktijken en opvattingen bekritiseren aan, vooral als de kritiek van de andere kant van het politieke spectrum komt. Vreemd genoeg beroepen zowel de SJWs als degenen die de policors bekritiseren, zich op de Verlichting. De SJWs menen dat zij opkomen voor gelijkheid en rechtvaardigheid, terwijl de critici menen dat de SJWs de idealen van de Verlichting ondergraven door intolerantie te tolereren, vooral wanneer het gaat om de islam.

Mijn positie zit er tussen in. Ik vind doorgaans de linkse SJWs of gutmensen bewonderenswaardig omdat ze zich inzetten voor degenen die hulp nodig hebben in de samenleving en ook daarbuiten (ontwikkelingshulp), bovendien hebben deze mensen doorgaans een bezorgdheid over het milieu en soms zelfs dieren. Wellicht zijn de SJWs naïef en te aardig en rollen

zij met hun goede bedoelingen het paard van Troje binnen. Coen de Jong ◀ schrijft: 'Religieuze fundamentalisten kunnen – op voorwaarde dat ze islamitisch zijn – in het progressieve Nederland op begrip, subsidie en toegeeflijkheid rekenen.' (p. 102) Het zijn de intoleranten die misbruik maken van de goede bedoelingen van de gutmensen. De critici

van de gutmensen beroepen zich op het ideaal van individuele vrijheid en het recht op de vrijheid van expressie. Deze critici wijzen op de blindheid die er is voor ideologieën die haaks staan op de fundamenteën van de liberale democratie. Wat wonderlijk – maar wel begrijpelijk – is aan de critici, is dat zij focussen op de islam. Wanneer de SGP aan de macht zou komen, zou hier ook een theocratie ingevoerd worden die zijn weerga niet kent. De SGP is de christentalibanpartij van Nederland. Een groot verschil tussen orthodoxe christenen en moslims is dat het bij christenen (anno nu in Nederland althans) blijft bij woorden en intolerantie binnen de eigen

groep, terwijl er van de islam een dreiging uitgaat naar de samenleving als geheel. Die dreiging is disproportioneel veel groter dan het actuele geweld dat heeft plaatsgevonden. Tot op heden is het gebleven bij de brute moord op Theo van Gogh. Er is echter sprake van een zelfcensuur op islamkritiek vanwege de reële dreiging met geweld. Het punt dat er bij veel gutmensen niet in wil, is dat er een fundamentele botsing is tussen de islam en de verlichtingswaarden. In zijn bijdrage aan de bundel noemt David Pinto het zelfs een dubbele botsing, moderniteit botst met premoderne culturen en met religie, met name islam.

Veel oplossingen biedt het boek niet. Zo wil Pinto weliswaar fundamentalistische scholen verbieden, maar niet zover gaan om art. 23 uit de grondwet te schrappen en daarmee alle scholen seculier te maken. In het boek staat niets over een verbod op halal slachten, een verbod op jongensbesnijdenis of maatregelen om kindbruiden en meisjesbesnijdenis te voorkomen. De focus van het boek ligt op kritiek op islam, integratie en het gebrek aan weerbaarheid van de liberale rechtsstaat. Er is weinig aandacht voor slachtoffers binnen premoderne kringen, zoals de islamitische gemeenschap. Tom Nijhoff schrijft: 'De devaluatie van moderniteit en verlichting lijkt mij nauw samen te hangen met de komst van veel cultuurvreemde immigranten die uit hun premoderne maatschappijen naar hier kwamen.' (p. 200). Er is sprake van een culturele en zelfs morele botsing, zoals scherp geanalyseerd in het boek van Paul Scheffer *Het land van aankomst* (2007) en in diens beroemde of beruchte essay 'Het multiculturele drama' (2000). Maar ondanks tal van waarschuwingen en analyses is er geen goed werk gemaakt van integratie in de liberale democratie. Ik herhaal dat het een goed begin zou zijn om artikel 23 uit de grondwet te schrappen zodat alle kinderen seculier onderwijs krijgen, bij elkaar op school zitten en onderwijs krijgen in wat pedagoog Micha de Winter en humanistische filosoof Fernando Savater democratisch burgerschap noemen.

Bij sommige bijdragen in de bundel is het perspectief op de werkelijkheid door grote verontwaardiging verdwenen. Het bontst van allen maakt Sid Lukkassen ▶ het met een hysterisch opstel over het einde van het Avondland. Het mag duidelijk zijn dat Lukkassen het sprookjesboek van Spengler als hoofdkussen heeft. Lukkassen trekt grote conclusies uit kleine voorvallen. Hij heeft het over de noodzaak van een westerse Leitkultur, wat dat ook maar wezen mag. Het gaat er volgens mij om dat het project van de Verlichting overeind blijft en verder wordt voltrokken. Maar het praten over een gedegenereerde westerse cultuur die op haar laatste benen loopt is onzin. Cultuurfilosofie à la Spengler is sowieso nonsens. Neem een uitspraak van Lukkassen als 'de existentiële crisis van het westen'. Wat is het Westen precies? En hoe kun je bepalen of het Westen

in crisis is? Blijkbaar is niet iedereen erbij betrokken, maar de filosoof-ziener ziet vanachter zijn scherm wel hoe het grote wereldgebeuren echt in elkaar zit. Lukkassen schrijft aan het eind van zijn tirade deze zin: 'Het uitvagen van de SJW's [Social Justice Warriors] opent de weg voor een nieuwe renaissance.' (p. 156). Er volgt geen toelichting over wat hij precies met 'uitvagen' bedoelt en hoe dat in zijn werk gaat. Aan het einde van deze uitvaging gloort dan de nieuwe renaissance, maar die staat nog een heel eind af van de Verlichting. Ten tijde van de renaissance was er weinig ruimte voor de vrijheid van het individu. Hij eindigt zijn essay met een sinistere uitspraak: 'Houd moed – het ontwa-ken is nabij.' (p. 156).

Ik ben trouwens ook een apocalyptisch denker, maar dan over de antropogene ecologische crisis, maar dat is niet aan de auteurs van deze bundel besteed. Zo schrijft Ton Nijhof: 'Ik vind alles prima, maar kan mijn geest niet laten verarmen door toevallig passerende sterrenwichelaars die menen zonder deugdelijk onderzoek de thermostaat van de Aarde lager te kunnen draaien [...]. Dan zijn we knettergek geworden.' Dit is een onzinnige uitspraak van iemand die het spoor

geheel bijster is en die lijkt te menen dat het klimaatprobleem een linkse hobby is. Het is goed nog eens goed te kijken wie er nu precies knettergek is. Over knettergek gesproken: David Pinto ◀ noemt Israël als een voorbeeld van hoe het wel moet. 'De problemen in Israël met haar moslimburgers zijn vergeleken met Nederland miniem.' (p.48) Israël is een land dat een bloedige strijd voert

met Palestijnen en moslims, maar ook met de invloed van de orthodoxe joden die in een premoderne wereld willen wonen. Vergeleken met Israël is Nederland een vreedzaam paradijs.

Het openingscitaat van Harry Mulisch staat in het essay van Coen de Jong die een artikel van Joost Zwagerman uit 2007 aanhaalt. Frappant is dat Mulisch een linkse fellow traveller was, maar hier blijkbaar even niet. Mat Herben geeft in zijn opstel een interessante observatie over hedendaagse fellow travellers: 'De fellow travellers van toen hebben communisme ingeruild voor de islam.' (p. 98)

'Een van de fundamentele elementen van de vooruitgang is de mogelijkheid tot religiekritiek.' (p. 104) Zo schrijft Coen de Jong. En die mogelijkheid ligt, letterlijk, onder vuur. De Jong betoogt: 'Tolerantie is echter niet hetzelfde als alles kritiekloos accepteren. Geloof is nooit een excuus voor wetsovertredingen, zoals oproepen tot geweld, vrouwen- en kindermishandeling. Of aanzetten tot terrorisme.' (p. 118). Dirk van der Blom vat de kern van het boek krachtig samen in zijn slotwoord: 'De utopische droom die Spinoza had om nooit meer angst te moeten hebben voor een godsdienst is op 2 november 2004 in Amsterdam teniet gedaan.' (p. 195) Spinoza is dan wel niet vermoord, maar Theo van Gogh wel.

Herhaalde oproep m.b.t. de nalatenschap van Jan Börger

In de vorige uitgave van De Vrijdenker heb ik een oproep geplaatst voor twee vrijwilligers die één dag in de week, samen met mij, willen werken om de nalatenschap van Jan Börger te redden. Ik had niet verwacht dat het storm zou lopen en dat deed het ook niet. Ik heb minder dan twee reacties gekregen - minder dan één zelfs - en dat heeft me enigszins verbaasd. Is er dan niemand onder de vrijdenkers die zich het lot aantrekt van het archief van Jan Börger, die ook in vrijdenkerskringen aanhangers had? Waarom niet? Was het mijn woordkeuze? Ik heb te laat beseft dat vrijdenkers niet zoveel hebben met het luiden van klokken. Daarom een herhaalde oproep. Wie wil gedurende een aantal maanden, één dag in de week, meewerken om iets van deze verzameling te maken? Het is geen rakettechnologie, er moet een heleboel materiaal worden gesorteerd, bewerkt en ingepakt. Ik verwacht dat 70% van het materiaal dubbel is en weg kan. Kortom: wie laat deze ietwat zwaarmoedig kijkende filosoof weer glimlachen? Reageren kan telefonisch op nummer 030-2390164 (rechtstreeks) gedurende kantooruren of per e-mail: jbr@uvh.nl.

Jules Brabers
(archivaris HHC, De Vrije Gedachte en UvH).

Van rooms naar rood?

Wisselden katholieke studenten hun geloof in voor een politieke religie?

Anton van Hooff

Nee, in het revoltejaar 1968, waarvan het jubileum nu wordt herdacht, heb ik niet op de barricaden gestaan. Ik stond in de meidagen van dat jaar vooral bij de wieg van mijn eerstgeboren kind, dat dit jaar dus ook vijftig wordt. Ik was een jaar tevoren afgestudeerd en ging helemaal op in mijn baan als leraar Grieks en Latijn op het Nijmeegse Lyceum. Wel was mij door een commissie van de Nijmeegse universiteit gevraagd op het introductiekamp iets te vertellen over de Studentenvakbeweging. Er was in luttele jaren heel wat veranderd sinds Ton Regtien 1962/1963 in het Nijmeegse Universiteits Blad (NUB) in een reeks artikelen pleitte voor studentensyndicalisme, naar het Franse voorbeeld. De student was immers geen heertje, maar gewoon een 'intellectuele werker'. Verbijsterd als ik, gewone jongen, was over het gedrag van 'het student' sprak zijn boodschap mij erg aan. Ik zocht contact en bracht het binnen de kortste keren tot landelijk secretaris van de SVB en vervolgens tot landelijk voorzitter als opvolger van Ton Regtien. [foto van 4 maart 1964] ▼ Mijn hoogleraren waren wel geschokt dat een student klassieken zich tot zo iets vulgairs als een studentenvakbond leende.

De as Amsterdam-Nijmegen

Voor al in Amsterdam en mijn Nijmegen kreeg de Studentenvakbeweging al snel voet aan de grond. Voor de rode hoofdstad was dat niet verbazingwekkend, maar waarom vond de SVB aanhang in wat toen nog monnikendam was? Nijmegen was immers de meest klerikale stad van Nederland. Komend uit Den Haag, waar 'wij' een kleine minderheid vormden, keek ik mijn ogen uit. In plaats van de enkele loslopende geestelijke in een zwarte toog, wemelde het hier van groepen monniken en priesters in bruin, wit en zwart naar gelang hun 'merk', dat wil zeggen de orde waartoe ze behoorden. Bij verkiezingen haalde de Katholieke Volks Partij wel 80% van de stemmen. Alleen daarom al heb ik nooit op die partij gestemd, hoewel ik wel lid was. En de studenten kwamen uit gelovige gezinnen, niet alleen uit Brabant en Limburg, maar ook uit rooms gebleven streken in het westen, zoals West-Friesland en het Westland. De Katholieke Universiteit Nijmegen, die zich nu als enige academie ter wereld noemt naar iemand die niemand kent¹,

¹ Radboud is niet de Friese koning Radboud die sommigen nog wel kennen. Die leefde rond 700. Toen hij op het punt stond in Medemblik gedoopt te worden,

vroeg hij de priester of hij in het hierna-maals zijn voorvaderen zou ontmoeten. Nee dus, want die zaten als ongedoopten in de hel. Toen zag hij maar van de doop af. In de negende eeuw leefde een naamgenoot die nominaal die bisschop van Utrecht was, maar toevlucht had moeten

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

was toen veel 'landelijker' dan nu. Veel studenten hadden het klein seminarie bezocht. Ze hadden wel gemerkt dat hun roeping niet sterk genoeg was om via het groot seminarie aan een priesterwijding te komen, maar ongelovig waren ze – nog – niet.

Katholieke emancipatie

Hoe is de radicale omslag van rooms naar rood, die zich vooral na mijn (studie)tijd voordeed, te verklaren? Heel eenvoudig, wisten sommige waarnemers. Die Nijmeegse studenten hadden de zekerheid van de roomse leer gewoon ingewisseld voor het geloof in Marx. Het bezwaar tegen deze verklaring is dat katholieken helemaal niet zo erg vastzitten in hun leer. Zij koesteren zich vooral in de warmte van de moederkerk. Katholiek zijn is meer een kwestie van cultuur dan van overtuiging. Ruilen van ideologie was eerder te verwachten bij studenten van gereformeerden huize,

zoeken in Deventer. Na zijn dood liet zijn opvolger, die naar Utrecht was teruggekeerd, hem als heilige vereren om religieuze toeristen, pelgrims, aan te trekken. Enkele wonderen werden hem toegeschreven; zo had hij enkele heidense Friezen laten doodvallen. Toen katholieke intellectuelen van de negentiende eeuw een Nederlandse patroon zochten in de middeleeuwen, toen iedereen immers nog rooms was, ontdekten ze die Sint Radboud en stichtten de Sint-Radboudstichting ter bevordering van katholiek hoger onderwijs. Hij had tenminste wat Latijnse schrijfsels op zijn naam staan. Toen de Nijmeegse universiteit het predicaat Katholiek als afstotend ervoer, besloot de voorzitter van het College van Bestuur dat de universiteit die stoere naam moest krijgen. Nijmegen is dus een stiekeme katholieke universiteit. Ik weiger dan ook de naam Radboud Universiteit te gebruiken.

Gaande en komende man: v.r.n.l.: Ton Regtien en Anton v. Hooff. (Foto: Hans Hermans)

Ton Regtien en Anton van Hooff,
juni 1963

maar bij hen duurde het langer voordat het rode virus toesloeg. In Nijmegen was eerder een sociaal gegeven verantwoordelijk voor de omslag. Terwijl de katholieke regentenfamilies in het zuiden hun zonen als vanouds naar de oude universiteiten van Leiden,

1967, werken aan de doctoraalscriptie

Utrecht en Groningen bleven sturen, kwamen in Nijmegen vooral nieuwe studenten aan, zoals die ex-seminaristen. En verder had de katholieke emancipatie een dicht netwerk van middelbare scholen in het zuiden gelegd, zoals in Brabant door Ons

Middelbaar Onderwijs (OMO). Zo kwamen veel jonge mensen uit 'gewone' milieus aan een middelbare-school-diploma. Op grond van de inkomenspositie van hun ouders konden ze een beroep doen op studiefinanciering in de vorm van een beurs of lening. Twee keer per jaar werd die uitgekeerd.

Ik kreeg het eerste jaar twee keer 1250 gulden. Ik liep met de hand op de zak met dit gigantische bedrag linea recta van de Nederlandse Crediet Bank naar het postkantoor om het merendeel op mijn rekening bij de Rijkspostspaarbank te zetten, veilig, want het rijk stond garant. In Nijmegen kreeg in het begin van de jaren zestig al de helft van de studenten studiefinanciering, terwijl het landelijk percentage 30% was. Hieruit blijkt zonneklaar dat 'Nijmegen' al vroeg lagere milieus aanboorde.

Wars van pathos

Als het dan niet om de leer ging, waren het dan de rituelen die de ex-roomse studenten terugvonden in 'sosjalistiese' clubjes? Hier kan ik alleen mijn eigen ervaring aanvoeren. Zelf ben ik nooit linkser terechtgekomen dan bij de sociaal-democratie van de PvdA.¹

¹ Bijna vijftig jaar was ik lid van die partij, telkens het advies van een partijprominent ter harte nemend: 'Wacht met opzeggen van het lidmaatschap, volgend jaar heb je een nog betere reden.' Maar in het zicht van de gouden partijspeld werd het mij te gortig toen mijn partij in de troonrede liet verklaren dat het gedaan was met de klassieke verzorgingsstaat en tegelijkertijd de JSF, waartegen zij zich altijd verzet

Na de Nacht van Schmelzer (13/14 oktober 1966) toen rooms-rood sneefde, stapte ik van de KVP prompt over. Als PvdA'er heb ik nooit de Internationale gezongen. De socialistische strijdlieiders zoals *Morgenrood*, waarmee de VARA haar uitzending 's morgens begon, deden me gniffelen. Dat was seculier kerkgezing. Ooit draaide Ton Regtien voor mij een Russische grammofoonplaat met twee uitvoeringen van *De Internationale*, eentje in een plechtig tempo. Hij was ontroerd, maar ik zei dat het mij deed denken aan het *Aan U, O Koning der Eeuwen*, een katholiek triomfalistisch lied met een even bizarre tekst als *De Internationale*.² Was ik de enige die juist vanuit zijn roomse verleden een weerzin meenam tegen alle pathos? Ik meen dus dat de onmiskenbaar grotere gevoeligheid van ex-katholieke studenten voor de linkse politieke religie niet zozeer een ruil van ideologische zekerheid was, maar het niet voorziene resultaat van de katholieke emancipatie.

had, opeens tot de beste keus verklaarde. Als men nu nog gezegd had dat het in kabinet Rutte II nu eenmaal allemaal koehandel was. Goed, de VVD-boys kregen die enorme miskoop, maar wij kregen daarvoor... Maar nee, opeens was de JSF de beste keus. Straks heeft Nederland een luchtmachtje van 20 operationele vliegtuigen.

² *Aan U, o Koning der eeuwen, aan U blijft de zegekroon. Onsterflijk schittert Uw glorie door alle haat en hoon! De volkeren verdwijnen, maar luider klinkt het lied: De wereldzon blijft schijnen, haar glanzen sterven niet!*

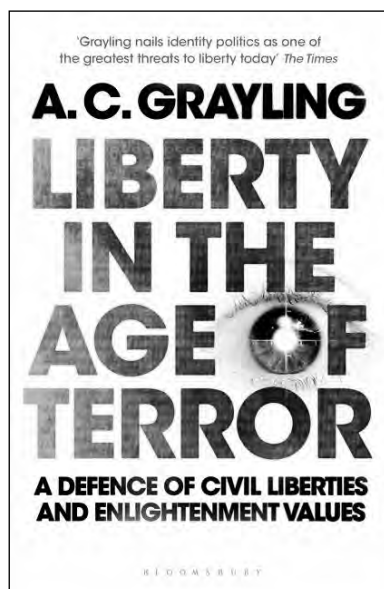

Big Brother contra de terroristen

Een angstige reflectie over de kwetsbare open samenleving

Floris van den Berg (mini-c.v. op pag. 13)

[...] the price of liberty is eternal vigilance, which is why it is mandatory to resist, and resist vigorously, the early stages of assaults on liberty, not least those made by well-meaning politicians who earnestly, eagerly, sincerely desire to protect us from bad people and from ourselves, for they are the most insidious agents of its destruction. (p. 68) (De prijs van vrijheid is voortdurende waakzaamheid en het is dan ook een plicht om weerstand te bieden - en wel krachtig - aan beginstadiën van aanvallen op de vrijheid, niet in de laatste plaats aan die, die komen van goedbedoelende politici die ons serieus, gedreven en oprecht willen beschermen tegen slechte mensen en tegen onszelf, want zij zijn de meest verraderlijke veroorzakers van haar vernietiging.)

De open samenleving staat onder druk van terrorisme, waardoor politici de neiging hebben om zodanige maatregelen te nemen om terrorisme te bestrijden, dat de open samenleving zichzelf ondermijnt, zoals wanneer de privacy in gevaar komt als de veiligheidsdiensten te veel bevoegdheden krijgen. Het gevaar van terrorisme is tweeledig. Enerzijds is er het gevaar van het terrorisme zelf dat de samenleving bedreigt, anderzijds zijn er de veiligheidsmaatregelen die worden genomen en die zodanig van aard zijn dat de individuele vrijheden die de essentie van de liberale democratie vormen, opgeheven worden. Als dat gebeurt, dan is het terrorisme erin geslaagd om de open samenleving te ondermijnen, dan is terrorisme succesvol. Het daarom goed om te beseffen dat de islamitische aanslagen en dreigingen die sinds 11/9/2001 het westen teisteren en in de greep houden qua aantallen niets voorstellen. Vergeleken met de slachtoffers van de fascistische regimes in de eerste helft van de 20ste eeuw is het aantal slachtoffers in het Westen verwaarloosbaar. Ook zijn er in de 20ste eeuw tal van golven van terrorisme geweest, zoals die van ETA en de RAF. Historisch gezien is terrorisme niet nieuw, sterker nog, de aantallen aanslagen en doden ten gevolge daarvan in West-Europa zijn sinds 1970 afgenomen. Toch is er met het islamitisch terrorisme, waar het westen thans onder gebukt gaat, iets bijzonders aan de hand. Er zijn zowel willekeurige slachtoffers als ook gerichte slachtoffers. Bij die laatste groep hoort de voltallige redactie van het weekblad Charlie Hebdo.

Die moordpartij op cartoonisten en schrijvers heeft een grote schokgolf teweeg gebracht en ertoe geleid dat de vrijheid van expressie, met name de vrijheid om de islam te bekritisieren, door de geweldsdreiging onder druk staat. Het islamitisch terrorisme heeft, in tegenstelling tot andere vormen van terrorisme, de vrijheid van expressie, met name de islamkritiek, onder druk gezet.

Er is momenteel een terrorismedreiging van met name islamitisch geïnspireerd geweld. Wat hieraan te doen? Overheden nemen maatregelen die de privacy van burgers beperken. Dit is het punt waar het boek van filosoof A.C. Grayling *Liberty in the Age of Terror. A Defence of Civil and Enlightenment Values* (2009) (Vrijheid in het tijdperk van terreur. Een verdediging van burgerlijke en Verlichtingswaarden.) begint. Grayling maakt zich er zorgen over dat in zijn ogen de remedie erger is dan de kwaal, of in ieder geval dat deze ertoe leidt dat datgene wat erdoor beschermd zou moeten worden, er onder bezwijkt. Als iemand bij een arts komt met voetschimmel en de arts beveelt de amputatie van beide voeten aan, dan is het weliswaar voor 100 procent zeker dat de patiënt van voetschimmel is genezen (en in die zin is het een succesvolle arts!) maar de patiënt betaalt daarvoor een prijs.

Grayling ► waarschuwt ervoor dat de inbreuk op de privacy door de maatregelen die worden genomen de open samenleving doet veranderen in een gesloten samenleving. Hij beargumenteert dat maatregelen die een inbreuk plegen op de vrijheid en privacy van burgers alleen specifiek en tijdelijk mogen zijn, omdat, wanneer maatregelen eenmaal zijn ingevoerd, ze moeilijk terug te draaien zijn.

Het boek van Grayling is uit 2009. In China wordt op dit moment de nachtmerrie van Big Brother in snel tempo ingevoerd. De hoop dat China een liberale democratie zou worden doordat het kapitalisme meer ruimte kreeg, is voor de komende decennia de kop ingedrukt en China is weer een dictatuur. De (in het westen ontwikkelde) technologie krijgt een faustiaanse wending en wordt in China gebruikt om een dictatoriaal totalitair communistisch regime te creëren. In China is er staatscontrole op sociale media. Camera's in de openbare ruimte en gekoppelde datasystemen in combinatie met gezichtsherkenningssystemen maken het mogelijk dat de overheid haar burgers altijd en overal kan monitoren en in de tang heeft. De dictatuur van de partij is de Chinese

samenleving vakkundig aan het afsluiten. En er is verrassend weinig kritiek vanuit de vrije wereld. We staan erbij en kijken ernaar. Vergeleken met China is het westen een paradijs van vrijheid. Nog wel. Maar waakzaamheid is geboden. Vrijheid is en blijft kwetsbaar.

Grayling stelt zich de vraag *‘how are we to preserve our civil liberties while effectively combating terrorism?’* (p. 17) (hoe moeten we onze burgerlijke vrijheden bewaren terwijl we daadwerkelijk het terrorisme bestrijden?) Hij komt met een verrassende en pragmatische suggestie: het vinden van alternatieven voor fossiele brandstoffen. Hierdoor is het westen niet meer afhankelijk van olie uit het Midden-Oosten. De rijkdommen die in het islamitische Midden-Oosten accumuleren worden gedeeltelijk gebruikt om een fundamentalistische islam over de wereld te verspreiden. Met de import van olie worden ook de opvattingen van de orthodoxe islam verspreid. Het dichtdraaien van de geldkraan is een goed begin. Het westen kan de faustiaanse relatie met het Midden-Oosten verbreken, maar doordat de industrie en de lobby er wel bij varen zal dit niet snel gebeuren.

Het volgende citaat vat Graylings standpunt samen: *‘The first priority of government is to protect our liberties. [...] Liberties worth having carry a risk; a mature society should accept the risk.’* (p. 108) (De eerste prioriteit van de overheid is onze vrijheden te beschermen. [...] Aan vrijheden die de moeite waard zijn om te hebben is een risico verbonden; een volwassen samenleving dient dat risico te aanvaarden.) De overheid moet de vrijheden bewaken, maar moet daarin voorzichtig te werk gaan. Het gaat om alle vrijheden en niet alleen om veiligheid. In deze absurde wereld zullen we moeten aanvaarden dat, hoe we ook ons best doen, er altijd vijanden zullen zijn die dood en verderf zullen zaaien. We moeten er veel aan doen om dat te voorko-

men, maar niet alles. Helaas is dat is niet een boodschap die politiek gemakkelijk te verkondigen is.

In het tweede deel van het boek bespreekt Grayling de opvattingen over liberalisme van zeven moderne politieke filosofen. Vier kraakt hij er af en over drie spreekt hij met kritische lof. Lof heeft hij voor Isaiah Berlin, Ronald Dworkin en Tzvetan Todorov. Alle drie plaatst hij in de traditie van de Verlichting waarin de vrijheid van het individu centraal staat. Roger Scruton, John Gray, Slavoj Žižek en John Ralston Saul worden door Grayling als mandarijnen op zwavelzuur gezet. Wat deze vier denkers kenmerkt, is een apocalyptische kritiek op het verlichtingsdenken en de universaliteit van deze idealen. Volgens Grayling is deze afkeer een pose. Immers, alleen in liberale democratieën is een dergelijke vorm van zelfhaat mogelijk. In een illiberale samenleving is kritiek op de staat en de staatsideologie onmogelijk. Het gebruik maken van de vrijheid die er is om kritiek te uiten op de idealen van de vrijheid is pseudo-intellectuele decadentie. Het blijft mij verbazen dat juist deze vier mannen populair zijn. *‘One paradox of liberalism [...] is that it allows illiberal attitudes and discourses to flourish under its protection.’* (p. 190) (Een paradox van het liberalisme [...] is dat het toelaat dat illiberale standpunten en betogen gedijen onder zijn bescherming.) Grayling duidt deze denkers die de Verlichting bekritisieren aan als *‘a sort of intellectual auto-immune disease.’* (p. 197) (een soort intellectuele auto-immun-ziekte.) Hoewel het soms vermakelijk is om deze denkers te lezen – Gray en Scruton hebben een mooie stijl – zijn zij voorbeelden van de intellectuele betonrot aan de pijlers van de open samenleving.

Vertalingen: René van Elst

Mijn ontrooiingsing

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 16)

‘Heb je dat echt geloofd, papa?’ vroeg mijn zoon Kristiaan van veertien mij op Hemelvaartsdag toen naar aanleiding van dit bizarre feest mijn roomse jeugd ter sprake kwam. Bedremmeld moest ik bevestigend antwoorden. Daarna probeerde ik uit te leggen hoe het voelde te geloven. Het was de heerlijke zekerheid de Waarheid in pacht te hebben. Niet alleen zaten de ongelovige PvdA’ers, de meerderheid in onze Haagse volkswijk, er vies naast, maar ook waren het de protestantse ketters die ons medelijden verdienden. Wanneer zouden ze toch eindelijk de dwalingen huns weegs inzien en terugkeren in de schoot van de Moederkerk? Bij hun bespottelijke verdeeldheid moesten ze toch opzien

tegen ‘onze’ prachtige eenheid. God had niet voor niets het Rooms-Katholicisme tot de grootste christelijke kerk ter wereld gemaakt.

Katholieke diaspora

Ik kende eigenlijk maar één protestant persoonlijk, mijn vriendje Ben van een portiek verderop. Omdat hij ook roodharig was, werden we wel voor broertjes aangezien. Ik had wel een beetje medelijden met hem: hij zou niet in de hemel kunnen komen. Enige geloofstwijfel besloep mij toen al: dat was toch niet helemaal eerlijk van God.

Als katholieke minderheid in Den Haag, zo’n 20%, waren we omringd door ‘anderen’. Achteraf gezien is het merkwaardig hoezeer we toch in onze

eigen wereld leefden. Daardoor begrijp ik hoe het maatschappelijk isolement van de meeste moslims in onze steden werkt. Geen sprake van dat we naar een openbare school gingen. Er lag er eentje verderop in het grote scholencomplex dat de gemeente in de jaren dertig in onze buurt had opgetrokken. De kinderen liepen gezamenlijk naar school, maar verdeelden zich vervolgens naar gezindte. Ben moest nog een stuk verder, maar het gaf hem op donderdag een voorsprong als iedereen naar het badhuis spurtte om daar voor een dubbeltje een ‘stortbad’ te nemen – de badkuip kostte een kwartje. Wat moesten wij ellendig lang wachten. Soms kwamen de volwassen mannen al van hun werk; zij mochten dan tot

mijn grote verontwaardiging voorgaan; ik had al vroeg last van een groot rechtvaardigheidsgevoel.

We leden zwaar onder het proces-sieverbod. Volgens de Grondwet van 1848 mochten processies alleen worden gehouden beneden de grote rivieren en in gemeentes waar de tradi-

tie vanuit de middeleeuwen nooit was onderbroken, zoals in Laren (NH). Maar we wisten er iets op: op ons eigen terrein, de speelplaatsen van onze jongens- en meisjesschool, maakten we eindeloze rondjes achter vaandels en baldakijnen. Voor de gelegenheid werd er een doorgang gemaakt in de heg die de scholen van beide seksen onverbiddeijk scheidde.

Op de school van mijn zussen hadden de nonnen het voor het zeggen. Hun rapporten begonnen met de rubrieken gedrag, orde, vlijt en... trappenlopen. In dit vak bereikten mijn twee zussen duizelingwekkende hoogten. Bij colleges didactiek heb ik het gebruikt als mijn studenten zich klage-lijk afvroegen hoe je complexe prestaties als werkstukken en spreekbeurten moest beoordelen: 'Als je maar een paar criteria aanlegt, kun je alles een cijfer geven, zelfs voor trappenlopen.' Hoe de zusters dat deden, weet ik niet, maar ik kan me de normen wel voorstellen: niet de trap woest oprennen om inkijk onder de rok te voorkomen, goed rechts houden, de leuning vasthouden, geen lawaai maken... Ach, alles is te becijferen.

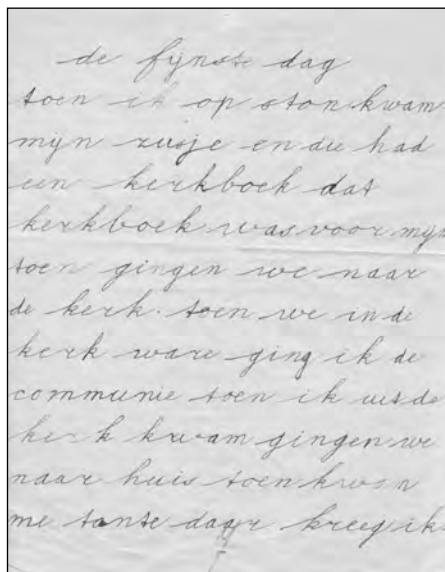
Onze moeder de Heilige Kerk

Het was vanzelfsprekend dat we bijna iedere dag naar de vroegmis gingen, die van half acht. Je mocht niet gegeten hebben, want alleen de nuchtere gelovige mocht de heilige hostie ontvangen. De Kindervriend paus Pius X had de communie ook voor ons jonge kinderen opengesteld. In de eerste klas Lagere School werd de Eerste Heilige Communie zorgvuldig voorbereid. Nee, je mocht niet op de hostie, een rond ouweltje, kauwen, want dat deed je niet met het Lichaam van Christus. Op 6 juni 1951 was het voor mij dan zover. Tevoren was ik bij de fotograaf knielend vastgelegd ◀. De Jezus die de hostie aanreikt, onder het goedkeurende gefladder van de Heilige Geest als duif, werd er later in gemonteerd, gefotoshopt heet dat tegenwoordig. Daarnaast produceerde een drukkerij de speciale communie-plaatjes ▼ die werden uitgereikt aan de familieleden die massaal verschenen. Er werd je verteld dat dit een bijzondere feestdag was, maar het was moei-

lijk het verjaardagsgevoel te krijgen. De cadeaus maakten je niet echt blij: een kerkboek, een rozenkrans, een wij-waterbakje voor op de slaapkamer. Later moesten we op school een opstel over 'De Fijnste Dag' schrijven ▶. Het is als mijn tweede geschrift voor mijn verzamelde werken bewaard gebleven. Een jaar later kwam de bisschop ons het Heilig Vormsel geven, dat wil zeggen hij smeerde een olieachtig goedje op je voorhoofd. Dat moet de Heilige Geest, de derde van de drie goddelijke personen zijn geweest. Ja zeker, want we moesten tevoren een lang Latijns gezang uit het hoofd leren: *Veni, Creator Spiritus*, Kom

schepper Geest. Latijn was toen nog de taal waarin we met de Allerhoogste(n) communiceerden. Ik begreep het wel: natuurlijk sprak God in Zijn almacht een aardig mondje Nederlands, maar Latijn was gewoon Zijn eigen taal: een kwestie van beleefdheid om zich daarin tot Hem te richten. Misschien verklaart dit dat ik later klassieken ben gaan studeren, gewoon om mij het goddelijke Latijn eigen te maken. Hoeveel uren bracht je als kind niet in de kerk door: iedere dag de gewone mis en natuurlijk op zondag de lange mis met preek. Daar leerde je het verstand op oneindig te zetten – een nuttig vermogen voor het latere leven bij saaie lezingen – want preken konden priesters niet. Ze begonnen met een Latijns prevelement, zoals imams tegenwoordig aan het begin van hun sermoen een flard koran in het klassiek Arabisch zingen: niemand begrijpt het, maar de autoriteit van de predikant is weer eens bevestigd. Vervolgens werd dan voor de zoveelste keer uitgelegd dat braaf zijn de voorkeur verdiende boven zondigen. Ooit kwam een man thuis van een dienst en antwoordde op de vraag van zijn vrouw waarover de preek ging: 'De zonde.' 'Zo, en wat zei de predikant erover?' 'Hij was er, meen ik, tegen.' Zo was het, in alle toonaarden werd tegen de zonde gefulmineerd. Er bestond ook een subtiel onderscheid tussen dagelijkse zondes en de doodzonde. Dagelijkse zonden, zoals stiekem een koekje pakken, leverden je alleen een tijdje gegrilld worden in het Vagevuur op. Bij doodzonde was je eeuwig tot de hel veroordeeld als je niet bijtijds boete deed.

In 'staat van genade' ging je regelrecht naar de hemel. Wat moest je je daarvan voorstellen? Van gouden bordjes met gouden bestek eten? Eeuwig God aanschouwen? Dat moest toch allemaal na een tijdje knap vervelend worden. Later in het leven stelde ik me voor dat je daar eeuwig kon luisteren naar de muziek die Bach onverdroten bleef scheppen. Maar ja, dan zou je toch ook wel eens afwisseling willen. Het Eeuwig Orgasme dan? Toch ook knap vermoeiend. Mijn laatste bod op het eeuwig geluk was dit: daar in de hemel staat een bibliotheek van alle werken uit de oudheid waarvan we nu telkens het verlies beklagen. De hele Tacitus, alle gedichten van Sappho. Maar ook dit perspectief vervloot: het ware geluk ligt toch hier en nu in het speculeren over wat we niet meer hebben.

De zonde

Ik was – en ben – niet erg goed in de zonde. De maandelijkse biechtgang voelde als een tandartsbezoek. Ik kwam nooit verder dan te bekennen dat ik mijn zusje had gepest. Eén keer had ik een gave zonde: in een driftbui had ik een gat getrapt in haar rieten poppenwagen. Daarmee kon ik tenminste voor de dag komen. Dit vergrijp heb ik dan ook ettelijke keren aan de biechtvader bekend en willig mijn boete vervuld in de vorm van het bidden van enkele Onze Vaders en Weesgegroettes. Zo dat zat er weer op. Opgelucht verliet ik de kerk.

Eén keer kon ik echt diep ademen. Het was zaterdagmiddag 31 januari 1953. Toen ik het kerkportaal uitkwam, moest ik tegen de wind worstelen om thuis te komen. Mensen begonnen latten achter de vensterbanken te plaatsen. Dit was een storm van een andere orde dan waaraan het winderige Den Haag gewoon was. De volgende zondagmorgen begon de radio verontrustend nieuws te spuien: dijken waren doorgebroken, het contact met dorpen en eilanden in Zeeland en het westen van Zuid-Holland was verbroken. Gaandeweg brak het besef door dat er een ramp van ongehoorde omvang gebeurde, de Watersnood van 1953 waarbij 1800 mensen omkwamen. Daardoor werd één biechtgang in mijn geheugen verankerd.

Gelukkig beschikten de vertegenwoordigers van de Ware Kerk, in tegenstelling tot de protestantse dwaallichten, over genademiddelen, zelfs voor de doodzonde. Wanneer je die precies beging, bleef de jeugd groten-deels verborgen – later bleek het seks te zijn. Maar één verdovende misstap was helder: zondags niet naar de kerk gaan. Toen in de jaren 'de kerk uitging' oogstte Fons Jansen lachsalvo's met zijn uitleg van de doodzonde: 'Het begon met moord en eindigde met zondags niet naar de kerk gaan.'

Dankzij het katholieke onderwijs

Vaak koos mijn vader de lange dienst, de hoogmis waarin we konden meegalmen met de Latijnse gezangen. Nog kan ik het hele Credo ▲, de geloofsbelijdenis van Nicea (325) zingen; ik doe dat nog wel eens in een vrolijke bui. En de keren dat ik een kerk binnenva, val ik grif in als daar nog Latijn wordt gezongen, zoals over het Engelenbrood, *Panis Angelicus*, met de kannibalische regel 'de arme, nederige slaaf eet de Heer' (*manducat Dominum pauper servus et humilis*). Dan bevangt me de weemoed; ik ruik weer de walmende kaarsen en de wierook. De betekenis van die nestgeur probeerde ik mijn zoon uit te leggen toen hij vroeg of ik die onzin van Opstanding en Hemelvaart echt geloofd had.

Nee, ik heb absoluut geen wrok eraan overgehouden zoals sommige ex-gereformeerden die hebben. Natuurlijk werd mij veel onzin wijsge maakt, maar daar groei je wel overheen, net zoals je het geloof in Sinterklaas achter je laat. Misschien heeft wel de benepenheid mijn persoon voor altijd misvormd: ons soort eenvoudige gelovigen moest zich gedeisd houden. Maar het was toch ook de katholieke wijschool die mij verder bracht. Als schoolmotto stond op onze rapporten: 'U en wij doen ons best, God doet de rest'. Wij

CREDO in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cæli et terræ, visibilibus omnium, et invisibilibus. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia sæcula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum, non factum, consubstantialem Patri: per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de cælis.

IK geloof in één God, de Almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde, van alle zichtbare en onzichtbare dingen. En in één Heer Jezus Christus de Eniggeboren Zoon Gods. En uit de Vader vóór alle eeuwen geboren. God van God, licht van licht, ware God van de ware God. Geboren, niet gemaakt; medezelfstandig met de Vader, door wie alles gemaakt is. Die om ons mensen en om onze zaligheid uit de hemelen is nedergedaald.

maakten er blasfemisch van: "U en wij doen geen pest, god doet de rest."

Het was de tijd dat de kweekschool nog de academie voor de gewone man was. De onderwijzers wisten veel. Aan studenten die bleven klunzen met de werkwoordsuitgangen heb ik de raad van meester Tabbers uit de vijfde klas voorgehouden: vervang het woord door 'zinken', dan hoor je al of niet de -t. Het deed me deugd dat hij erbij was op mijn promotie in 1971. Hij en zijn collega's daagden je in een meedogenloze competitie uit de beste van de klas te zijn. Dat was ik dan ook al die jaren. Het lag voor de hand dat ik naar de mulo en wellicht daarna naar de kweekschool zou gaan. Maar toen kwam de hoofdonderwijzer bij mijn moeder aan de deur: er werd in de buurt een katholiek lyceum opgericht, echt iets voor zo'n jongen die moest doorleren. Andere middelbare scholen lagen buiten het bereik van ons, mensen van het Haagse veen. Het Gymnasium Haganum was iets voor de kakkers van het zand. En de twee paterscholen voor jongens, het Aloysius College en Het Sint Jans lagen aan de andere kant van de stad. En zo kwam ik door een toelatingsexamen op dat lyceum, dat een van de eerste katholieke leken scholen was – als enige geestelijke was een moderator aan de school verbonden. En er waren meisjes. Voor hen was een speciaal artikel 14 in het schoolreglement: 'De kleding der meisjes zij eenvoudig en zedig, overeenkomstig katholieke opvattingen dienaangaande.' Dat betekende dat de broek taboe was. Nou ja, de meisjes die uit het Westland kilometers moesten fietsen mochten wel met een broek onder rok komen, maar

ze moesten dat kledingstuk op het toilet schielijk uitdoen.

Als beste van de brugklas 'moest' ik gymnasium doen – de school begon net met die afdeling. De ultieme consequentie was dat ik klassieken ging studeren. Aan het katholieke onderwijs dat zich richtte op de emancipatie van 'ons' volksdeel heb ik dus veel te danken. Ik heb er ook een vriend en een vriendin aan overgehouden. In dit tijd waren 'wij' katholieken ervan overtuigd dat we binnenkort de meerderheid van de bevolking zouden vormen: de volgende volkstelling werd vol vertrouwen tegemoetgezien. Bij de laatste stonden we op 42%. Nog hoor ik de rector van de school tegen ons verkondigen dat wij werden opgeleid

om binnenkort het land te leiden. Diezelfde rector verklaarde in de geschiedenisles die hij ons gaf, terloops dat Nietzsche het gif voor de ziel was. Dat spul wilde ik wel eens smaken. Bij De Slegte kwam ik *Also sprach Zarathustra* tegen. Heeft het boek mij als zeventienjarige ontkoord? Ach, zo werken boeken niet. Ik herkende erin mijn eigen sluimerende opvatting dat de mens gewoon een dier is, een vat vol driften bekleed met een laagje ratio.

Het boek dichtslaan

In mijn eerste studiejaar beging ik nog niet de doodzonde van het verzuimen van de zondagsmis. Ik twijfelde hevig aan het geloof, maar wilde niet uit

gemakzucht de kerk de rug toekeren. Ook de misstanden en de bekrompen en domheid van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders vond – en vind – ik geen reden om de kerk te verwerpen; alle organisaties hebben hun gebreken. Maar als er iets aan was van het geloof, moest het in het heilige boek staan. Daarom ging ik een jaar lang naar de zondagsmis met mijn Grieks-Latijnse Nieuwe Testament. Bij de lectuur ervan liet ik de dienst aan mij voorbijgaan. Aan het eind van het jaar wist ik het: Jezus was een mythe, het christendom was evenals iedere andere godsdienst een absurditeit. Zonder verbittering sloeg ik het boek van het geloof dicht. Zo ben ik ontrooomsd.

Op een leuke manier ondeugend atheïsme

Dik Kruithof

Boekbespreking van: Floris van den Berg, *De olijke atheïst - Filosoferen over de waan van religie*. Houtekiet, Antwerpen/Amsterdam 2018

Onze oud-vice-voorzitter Floris van den Berg heeft een nieuw boek gepubliceerd, het derde deel in zijn vrolijke serie over filosoferen. De vorige delen waren *De Vrolijke Feminist* en *De Vrolijke Veganist*. *De Vrolijke Atheïst* is al in 2012 geschreven door de Gentse wetenschapsfilosoof J.P. van Bendegem, vandaar dus de iets verkorte titel met als betekenis voor olijk: op een leuke manier ondeugend.

Filosofie gaat voor Floris over het streven naar waarheid en het goede. Filosofie is het streven naar een betere wereld. Hij wil mensen stimuleren zich in te zetten voor een betere wereld door te strijden tegen onware opvattingen. Het gaat dus over doe-denken, om de lezer te scholen voor het gesprek met gelovigen en het is gebaseerd op zijn eigen ervaringen als docent, inleider, discussiepartner en tegenpartij in gesprekken en optredens over religie.

Het boek telt 304 bladzijden en bestaat uit zes delen. De eerste twee delen – 20 bladzijden – heten *Atheïsme voor beginners* en *De waarheid van atheïsme*. Deel drie telt ruim 200 bladzijden en heet *Debatteren over Religie*. In 11 hoofdstukken komen de

zwaarste onderwerpen (neem ik aan) langs die Floris is tegengekomen: Falende godsbewijzen, Atheïsme, Getuigenissen, Religie, Wetenschap, Vrijheid van expressie, Ethiek, Zingeving, Secularisme, Islam en Ad hominem. In dit deel kun je genieten van de gemakzucht, onnozelheid, domheid en (soms zelfs) kwaadaardigheid waar je als geloofstegenstander mee te maken kunt krijgen. En je kunt lezen hoe je alle beweringen en verwijten op een goede manier kunt beantwoorden en weerleggen.

In de laatste drie delen, samen 45 bladzijden, *Filosoferen over Geboden, Tips voor debatteren en Atheïstische aforismen*, geeft Floris kennis en ervaring door op een meer gestructureerde manier.

Het is een prettig leesbaar boek dat zich uitstekend leent voor grasduinen. Bij de elf onderwerpen uit deel 3 zal iedereen wel een eigen voorkeursvolgorde hebben en voor mij werkte het uitstekend om eerst de krenten uit de pap te halen. Dat gaf zoveel leesplezier dat ik het nu bijna helemaal gelezen heb. Floris' manier van reageren is verdraagzaam met een direct oog voor het argument en altijd vasthoudend aan de principes van wetenschappelijk onderzoek met soms wat ergernis over een al te domme tegenstander.

Zeer informatief en een uitstekende voorbereiding op een goed gesprek als atheïst.

Tot besluit: feminisme en veganisme spelen nagenoeg geen rol in dit boek.

Dik Kruithof (Markelo 1947) is secretaris van De Vrije Gedachte.

Definitie van 'politieke religie' uit Duitsland

Thomas Spickmann

In ons Oostelijke buurland bestaat sinds meer dan 13 jaar de Giordano Bruno stichting (genoemd naar Giordano Bruno die op grond van afwijkende standpunten in 1600 slachtoffer van de Roomse inquisitie werd) die voor het evolutionaire humanisme staat. De aanhangers beroepen zich op de huidige stand van de wetenschap i.p.v. op dogma's. Zij zetten zich onvoorwaardelijk voor allerlei vrijheden en grondrechten in het algemeen in; zij beschouwen echter de mens niet als 'kroon der schepping', maar als toevalsproduct der evolutie. Er wordt daarom geen al te groot onderscheid met andere dieren gemaakt zodat ook dierenrechten centraal staan.

Op de website www.giordano-bruno-stiftung.de ben ik ooit voor het eerst de term 'politieke religie' tegengekomen. Aangezien de kerken en andere geloofsgemeenschappen de strijd voor bovengenoemde rechten vaak belemmeren wordt de Giordano Bruno stichting door velen vooral als godsdienst-kritisch beschouwd. Om de mensen oriëntatie te bieden worden op internet de volgende steeds weer terugkerende vragen beantwoord (door mij in het Nederlands vertaald):

1. Is de Giordano Bruno stichting een atheïstische instelling?
2. Is de Giordano Bruno stichting vijandig jegens godsdienst?
3. Verwart de Giordano Bruno stichting religie niet met fundamentalisme?
4. Is de Giordano Bruno stichting wetenschaps-fundamentalistisch?
5. Is de Giordano Bruno stichting in principe niet net zo missionair als de religies? Maakt het boek 'Hoe komen wij bij god, vroeg het kleine biggetje?' niet duidelijk dat ook de Giordano Bruno stichting kinderen wil indoctrineren?
6. Zou men niet respect jegens geloofsovertuigingen van anderen moeten hebben?
7. Zijn religies niet toch nodig om normen en waarden te funderen en over te brengen?
8. Zou het sociale stelsel zonder de inzet van de kerken niet volledig in elkaar storten?
9. Zijn nationaalsocialisme en stalinisme in de 20e eeuw niet veel erger dan de theïstische religies geweest? En zijn deze laatste niet nodig om een terugval naar barbarisme te voorkomen?
10. De Giordano Bruno stichting doet in hoge mate een beroep op de evolutietheorie. Leidt dit niet tot een legitimatie van sociaal-darwinistische gedachten?

In verband met het huidige themanummer van dit tijdschrift heb ik ervoor gekozen om het antwoord op vraag 9 hieronder in het Nederlands weer te geven:

Nationaalsocialisme en stalinisme waren politieke religies die alle eigenschappen toonden die vitale geloofssystemen kenmerken: Ze beschikten over 'onaantastbare' profeten die stelden het privilege van toegang tot de 'absolute waarheid' te hebben, 'heilige Schriften', waarbij nooit vraagtekens gezet mochten worden, hiërarchisch gestructureerde 'priesterschappen' die het bijbehorende evangelie net als slaven verkondigden, 'ketteren' die de moed opbrachten om dogma's te schenden en inquisiteurs die de 'ketteren' genadeloos vervolgden.

Op grond van de talloze overeenkomsten tussen de politieke religies en de traditionele grote godsdiensten is het niet verbazingwekkend dat het gevestigde christendom niet in staat was om de nationaalsocialistische dictatuur in Duitsland te voorkomen. Integendeel: Het was, los van enkele christenen die verzet boden, een cruciale steun voor het systeem. Aangezien sommige bisschoppen en journalisten recent juist het atheïsme voor de gruwelen van het nationaalsocialisme verantwoordelijk hebben gesteld, moet in deze context eraan herinnerd worden dat onder Hitler 'gelovigheid in god' feitelijk een staatsdoctrine werd. De meerderheid van de nationaalsocialistische aanhang bekende zich tot het christelijke geloof, een minderheid beschouwde zich zelf als 'gelovig in god', bijvoorbeeld in de zin van de esoterie-cultus van Heinrich Himmler. Atheïsten daarentegen waren zowel in de NSDAP, als in de SS, niet welkom omdat 'vrijheid van god' als een uitdrukking van de 'bedervende Joodse geest' gezien werd. Dit had vergaande politieke gevolgen: Terwijl vrijdenker-verenigingen meteen na de nationaalsocialistische machtsovername verboden werden (in de toenmalige vrijdenker-centrale te Berlijn richtte de protestantse kerk, zelfs met goedkeuring van de NSDAP, de 'rijks-centrale ter bestrijding van de goddeloosheid' op!), tekende Nazi-Duitsland met het Vaticaan het fatale 'rijks-concordaat' waarvan de kerken tot aan de dag van vandaag profijt hebben! In de periode voor de totstandkoming van dit concordaat verschaftte juist de katholieke 'Zentrumspartei' aan de NSDAP de nodige stemmen voor het doordrukken van de zogenaamde machtigingswet die de Nazi-tirannie pas mogelijk maakte.

Persoonlijk vind ik dit een nieuwe verhelderende historische zienswijze die mijn gedachten beïnvloed heeft en waaraan op scholen meer aandacht besteed zou moeten worden.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

De roomse holocaust

Jan Willem Nienhuys

De christenen en meer specifiek de rooms-katholieken hebben heel wat andersdenkenden om hun geloof vermoord. Daar begonnen ze al vroeg mee, toen ze afwijkende sekten gingen uitroeien zo gauw ze politieke macht gekregen hadden. In een eerdere bijdrage vermeldde ik al dat de energieke voorstander van de Mariacultus, Cyrillus van Alexandrië, medeplichtig was aan de gruwelijke moord op Hypatia, de grootste filosoof en geleerde van zijn tijd. Het heeft zijn heiligverklaring niet voorkomen. De kruistochten, de vervolgingen van ketters en heksen en de godsdienstoorlogen waren ook vreselijk.

Een van de meest recente rooms-katholieke wandaden is onderbelicht gebleven. Dat is de moord op de orthodoxen in Kroatië. Daar werd in een paar jaar tijd bijna een derde van de twee miljoen orthodoxe gelovigen omgebracht, voornamelijk omdat ze niet rooms-katholiek maar orthodox waren.

Ik ontleen mijn gegevens aan hoofdstuk 68 van Deschners boek *Abermals kräfte der Hahn*, met hier en daar aanvullingen van Wikipedia. Deschner bekent dat hij er er aanvankelijk vrijwel niets over kon vinden en dat de enige uitvoerige bron een artikel van A. Miller uit 1958 was. Sindsdien is er meer bekend geworden, en wie de namen in het onderstaande googelt, krijgt een goed beeld.

Joegoslavië

In 1918 werd een koninkrijk opgericht, bestaande uit Kroaten, Serven en Slovenen. In 1929 kreeg dit de naam Joegoslavië. Het Vaticaan betreurde de aanwezigheid van veel orthodoxen in Joegoslavië. In Joegoslavië waren er ook ernstige tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen. De orthodoxe Serviërs waren er dominant en de rooms-katholieke Kroaten voelden zich onderdrukt. Eveneens in 1929 werd de fascistisch-katholieke Ustaša-beweging opgericht onder leiding van Ante Pavelić. Pavelić was het land uit gevlucht nadat de koning de grondwet

buiten werking had gesteld. Ustaša (voluit Ustaša – Hrvatski revolucionarni pokret: Opstandeling – Kroatische revolutionaire beweging) was gewoon een terroristische organisatie, en hun grootste wapenfeit vóór 1941 was de moord op koning Alexander van Joegoslavië in 1934 in Marseille. Bij die gelegenheid werd ook de Franse minister van buitenlandse zaken Barthou vermoord. Pavelić werd als aanstichter hiervan zowel in Frankrijk als in Joegoslavië bij verstek ter dood veroordeeld. Hij verbleef toen in Italië, en Mussolini leverde Pavelić niet uit.

In 1935 sloot het Vaticaan een concordaat met Joegoslavië, dus een soort verdrag om de positie van de rooms-katholieke kerk in Joegoslavië te waarborgen. Het concordaat ging echter niet door, want het werd in 1937 door het volk afgewezen. De Vaticaanse staatssecretaris kardinaal Eugenio Pacelli liet merken wat hij ervan vond. Hij dreigde in essentie dat de dag zou komen dat zeer velen het zouden berouwen dat ze de paus afgewezen hadden.

Pacelli

Die dag kwam op 6 april 1941. Toen bezetten Duitse troepen Joegoslavië. Pavelić toog meteen aan het werk om een onafhankelijk Kroatisch koninkrijk te vormen.

De aartsbisschop Alojzije Stepinac ▲ van Zagreb liet al op 28 april in een herderlijk schrijven weten dat men in de laatste ontwikkelingen de hand van God aan het werk kon zien, en dat het goed was dat de rooms-katholieke kerk

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis.

nu weer volkomen vrij was om 'de onfeilbare beginselen van waarheid en eeuwige gerechtigheid te verkondigen.' De verjaardag van Pavelić werd een officiële kerkelijke feestdag. Pavelić stelde in Italië op 17 mei 1941 een Italiaanse edelman aan tot koning, die echter nooit voet op Kroatische bodem heeft gezet. Pavelić werd zelf *poglavnik* (oftewel Führer). Hij ging op 18 mei 1941 op audiëntie bij Pacelli, die inmiddels paus Pius XII geworden was. Die gaf deze veroordeelde terrorist zijn zegen en wenste hem het beste toe bij zijn verdere arbeid.

De nieuwe *poglavnik* ging met zijn Ustaša-bende, die door Mussolini van geld en wapens voorzien was, naar Kroatië. In de nieuwe staat waren slechts de rooms-katholieke godsdienst en de islam toegestaan. Er waren zelfs islamitische SS-divisies. Het officiële beleid was dat van de Servische orthodoxen een derde dood moest, een derde het land uit en de rest bekeerd. Ook joden en zigeuners moesten het ontgelden. In de praktijk werden veel bekeerlingen alsnog vermoord en het Wikipedia-artikel over de Ustaša-beweging maakt ook melding van vele doden onder Bosnische moslims.

Het resultaat was een slachtpartij waarbij naar schatting 600.000 orthodoxe gelovigen werden vermoord, en er 250.000 bekeerd werden. Alleen al in juli 1941 zijn binnen korte tijd 100.000 vrouwen en kinderen afgeslacht. Orthodoxe geestelijken werden op grote schaal doodgemarteld. Allereen werden orthodoxe kerken en kloosters leeggeroofd en verwoest.

Gruwelijk detail: op het bureau van Pavelić stond een mand. Hij placht trots aan bezoekers te vertellen dat hij die cadeau had gekregen van zijn

Ustaša, en dat er 40 pond aan menselijke ogen in zat.

Franciscanen

Onder de energieke moordenaars waren er vele franciscanen, die hun kloosters al eerder beschikbaar hadden gesteld als opslagplaatsen voor Ustaša-wapens. Alleen al in uitroeiingskamp Jasenovac werden volgens Deschner 120.000 Serviërs vermoord, meest door onthoofding.

Volgens de Jasenovac Memorial Site en het U.S. Holocaust Memorial Museum was het totaal rond 100.000. Ongeveer de helft daarvan waren Serviërs. In het kamp was de 'Duivel van Jasenovac' actief, de franciscaner pater Miroslav Filipović. De franciscaner broeder Petar Brzica had een speciaal krom mes waarmee hij op 29 augustus 1942 een onthoofdingswedstrijd won (1360 doden in één nacht). Ook niet-kloosterlijke geestelijken deden mee aan het moorden. En het Wikipedia-artikel over aartsbisschop Ivan Šarić vertelt uitvoerig hoe hij de Ustaša-beweging aanmoedigde en Pavelić de hemel in prees. Naast alle moorden om godsdienstige redenen werden ook 200.000 intellectuelen en communisten vermoord omdat ze als politieke tegenstanders werden beschouwd.

Men moet er in het Vaticaan allemaal van geweten hebben, maar men

deed niets. Van aartsbisschop Stepinac wordt verteld dat hij stiekem wel vervolgden en met name joden hielp, maar hij sprak zich nooit openlijk uit tegen de slachtpartij van de orthodoxen. Hij rapporteerde slechts aan Pius XII hoe goed het was dat er 250.000 zielen gered (lees bekeerd) waren voor de rooms-katholieke kerk. Althans volgens Deschner. In 1998

berichtte het *Katholiek Nieuwsblad* dat Stepinac ten minste 33 maal openlijk en schriftelijk tegen de terreur van het regime heeft geprotesteerd, en dat hij al voor de Duitse inval werd beschouwd als anti-nazi en joden-vriend. Hieruit blijkt echter niet of Stepinac ooit openlijk heeft gezegd dat het verkeerd is om christenmensen voor de keus paaps, dood of weg te stellen.

Zaligverklaring

Toen de Tweede Wereldoorlog voorbij was hebben de misdadige franciscanen onderdak gevonden in tal van buitenlandse franciscaner kloosters. Brzica vluchtte naar de VS en is nooit gepakt. Hij overleed in 2010. Stepinac kreeg het na de oorlog moeilijk omdat hij een tegenstander was van het communisme en van Tito, die Stepinacs eerdere gebrek aan kritiek op Pavelić

minder erg vond dan oppositie tegen Tito. Dat zal Stepinac wel de zaligverklaring in 1998 hebben opgeleverd. Pavelić ◀ ontkwam naar Argentinië, waar hij een Kroatische regering in ballingschap stichtte en veiligheidsadviseur werd van president Peron. In 1957 werd hij ernstig gewond bij een aanslag. Hij overleed op de leeftijd van 70 in 1959 aan zijn verwondingen in een Madrileens ziekenhuis.

Massamoord

Met ruim een half miljoen personen die – met zegen van de paus – vermoord werden louter en alleen omdat ze tot het verkeerde christelijke geloof behoorden, is dit toch wel de ergste misdaad van de rooms-katholieke kerk. Bij mijn weten is er ook nooit nadrukkelijk spijt voor betuigd. In tegendeel, de feiten zijn behoorlijk weggemoffeld. De heksenvervolgingen strekten zich uit over enkele eeuwen en deze vaak lokale uitbarstingen van bijgeloof vergden alles bij elkaar in heel Europa misschien 100.000 slachtoffers. Dat zinkt in het niet vergeleken bij de roomse holocaust in Kroatië. Als de rooms-katholieke kerk niet al moreel failliet was door alle misdaden van voor de twintigste eeuw, waarvan bijna twee millennia steun aan de slavernij niet de minste was, dan verspeelde ze met de rooms-fascistische massamoord in Kroatië toch wel het laatste beetje krediet.

Agnost of atheïst ?

Zou ik toch agnost zijn, geloven in een God, die als een asymptoot, oneindig dicht bij nul staat ?
Of als Spinoza, pantheïst, dat alles God is, dus geen atheïst ?

Ik weet dat ik het zeker wist -
'k ben Godverdomme ATHEÏST !

P.S. Maar als het te veel kost, blijf ik toch maar agnost!

God

God is slechts een woord;
God leeft tussen de mensen;
Misschien ook tussen de dieren en in het stof!
God is er natuurlijk niet, maar wordt wel als noodzaak gevoeld .
Goddeloze goden zijn er genoeg, maar de ware vind je niet.
Dat moet je zelf maar invullen als je kunt.
Slaap niet lekker, maar wees goed voor elkaar, jongens en meisjes.

Sander Brouwer

Het is allemaal de schuld van de sojaboon!

Maarten Gorter (mini-c.v. op pag. 5)

Van soja krijg je kanker! Van soja word je homo! Van soja word je een vrouw!

Dit soort verhalen slingeren op het internet rond, in het begin vooral op websites gericht op (alfa)mannen. De laatste tijd zijn ze steeds meer gericht op extreemrechtse lezers. Er worden allemaal complottheorieën gekoppeld aan soja, maar hoe zit het nou echt met soja? Het is de taak van een vrijdenker om mythes te ontcrachten dus ik heb mij verdiept in de soja.

Wat is soja en wat is er gezond aan?

Soja is afkomstig van de sojaboon die groeit in Azië, Noord-Amerika en Zuid-Amerika. Van deze peulvrucht worden sojaproducten zoals tofu, tempé en sojaolie gemaakt. Onze veganistische/vegetarische lezers van De Vrijdenker zullen ongetwijfeld goed bekend zijn met deze peulvrucht. Soja wordt al eeuwen in China en Japan geconsumeerd, maar is de laatste jaren steeds populairder geworden in het Westen. In Nederland kun je in alle supermarkten sojaproducten kopen. De toename van het aantal veganisten en vegetariërs heeft de soja ook populairder gemaakt. Soja wordt namelijk vaak als een vervanger van vlees gebruikt en minder vlees eten is uiteraard goed voor de mens maar ook voor het milieu. Soja is volgens een aantal grote studies van de Amerikaanse gezondheidsorganisatie Food and Drug Administration en de American Heart Association goed tegen hoge cholesterol en tegen prostaatkanker.

Wat zou er slecht zijn aan soja?

93% van de Amerikaanse sojaproductie en 80% van de wereldwijde sojaproductie is genetisch gemodificeerd. Er is een wetenschappelijke consensus dat genetisch gemodificeerd voedsel niet slechter voor de gezondheid is dan normaal voedsel. Er zijn ook onderzoekers – weliswaar een minderheid in de wetenschappelijke wereld – die van mening zijn dat genetisch gemodificeerd voedsel slecht is, maar de meeste wetenschappers delen deze mening niet. Als in het nieuws komt dat soja volgens een onderzoek slecht is, dan raken veel mensen al snel in paniek en kijken zij niet eerst of dit

onderzoek ook door de meerderheid van wetenschappers wordt ondersteund. Dit soort negatieve onderzoeken blijven dan ook vaak lang “hangen” bij mensen. Er wordt ook beweerd dat je van het consumeren van soja borstkanker krijgt. Dit is echter nooit bewezen, sterker nog, wetenschappers onderzoeken nu of het niet andersom is, dat het eten en drinken van soja juist de kans op borstkanker verkleint. Er is al behoorlijk wat onderzoek dat dit lijkt te bevestigen, alleen is het nog niet genoeg om van een wetenschappelijke consensus te spreken. Hetzelfde geldt voor prostaatkanker, het blijkt juist niet slecht te zijn voor de prostaat maar goed; dit is wel een volledig geaccepteerde opvatting onder wetenschappers.

Het meest controversiële aan soja is dat er in soja *isoflavonen* zitten, isoflavonen zijn weer een onderdeel van fyto-oestrogenen; deze zijn vergelijkbaar met het vrouwelijk geslachtshormoon oestrogeen. Fyto-oestrogenen worden echter alleen door planten zelf aangemaakt en niet door het menselijk lichaam, dit is nog wel eens een misvatting onder mensen. Een aantal bladen gericht op (alfa)mannen beweren dat soja mannen vrouwelijk zou maken, mannen zouden borsten krijgen, minder vruchtbaar worden en homoseksueel worden. Er zijn de afgelopen jaren heel veel onderzoeken gedaan naar wat er waar is van deze verhalen. Borstgroei werd al vrij snel afgedaan als een broodje-aap-verhaal, homoseksualiteit is niet onderzocht omdat wetenschappers deze claim als te lachwekkend zagen om te onderzoeken. Dat mannen “vrouwelijk” gedrag zouden krijgen is niet bewezen. In sommige onderzoeken werd een lichte verandering van de mannelijke hormoonstroom gemeten na het consumeren van soja, maar dit was een verwaarloosbaar verschil ten opzichte van mannen die geen soja eten en drinken. Er zijn enkele onderzoeken waarin werd aangetoond dat de kwaliteit van het sperma minder werd na het in hoge mate eten en drinken van soja. De meeste onderzoeken spreken dit echter tegen. Algemeen kunnen we dus aannemen dat er op dit moment geen bewijs is dat soja slecht voor je gezondheid is.

Extreemrechtse complottheorieën

Toen de angst voor sojaproducten alweer wat aan het verdwijnen was, herrees de angst ineens in een gevaarlijke en rechts-extremistische variant. Dit heeft te maken met de opkomst en de populariteit van de *alt-right* ¹⁾ en internetmemes ²⁾.

Een aantal bekende *alt-right*-aanhangers verspreiden stelselmatig leugens over soja. Soja zou volgens hun de “superieure” blanke alfaman verzwakken en hem tot een verwijfde homo maken die daardoor gemakkelijk onderdrukt kan worden door “inferieure” rassen. Aanhangers van de *alt-right* beschuldigen feministen, Joden en linkse politici ervan dat zij opzettelijk soja promoten en toedienen aan Westerse mensen om het blanke ras te verzwakken. Overal op het internet verschijnen internetmemes die “zwakke” mannen als “*soy boys*” afbeelden. *Soy boy* is tegenwoordig een beledigende term voor een slappeling vergelijkbaar met

Een weerzinwekkend voorbeeld van een internetmeme betreffende de complottheorie dat Joden achter de propaganda voor verwijfd en zwak makende soja zouden zitten.

“mietje”, daarom is ook lang niet iedereen die grapjes maakt over *soy boys* extreemrechts. Het is dan ook altijd de truc en het gevaarlijkste wapen van de *alt-right* om zich te vermengen met mainstream humor die populair onder jongeren is, om ze zo te rekruteren. Er is nu zelfs een tegenbeweging die *alt-right*-aanhangers afbeeldt als *soy boys*. De lijn tussen humor en racisme / antisemitisme / misogynie wordt echter steeds dunner als het gaat over *soy boys*. Naar mijn mening moeten het onderwijs en de media jongeren hiervoor waarschuwen. Jongeren zien al steeds minder het verschil tussen feiten en *fake news*. Straks zien ze ook niet meer het verschil tussen een grap en haat.

De nieuwe generatie vrijdenkers, waar ik zelf ook deel van uitmaak, moet zich steeds meer gaan wapenen tegen dit soort gevaarlijke complottheorieën op het internet. Als jongeren door al het *fake news*, complottheorieën en Russische invloed op Facebook/Twitter tijdens verkiezingen steeds meer vatbaar gaan worden voor rechts-extremisme dan kan dat een gevaar worden voor onze open samenleving, democratie en rechtsstaat. Het is dan ook niet voor niets dat Adolf Hitler in *Mein Kampf* schreef: “Wie de jeugd in zijn macht heeft, die heeft de toekomst”.

- 1) De lastig definieerbare term *alt-right* heb ik uitgebreid behandeld in mijn artikel “Religie onder de neonazi’s” (De Vrijdenker 2017-08). U kunt in dat artikel meer lezen over wat *alt-right* precies is en inhoudt. In het kort komt het erop neer dat mensen die zich een aanhanger noemen van de *alt-right* vaak neonazi’s zijn maar de term *alt-right* gebruiken om meer *mainstream* te kunnen worden.
- 2) Een internetmeme (uitspraak: internetmiem) is een afbeelding die zich in een hoog tempo verspreidt. In de praktijk wordt met een internetmeme meestal een bepaalde vorm van internethumor of -grap bedoeld. Voor mensen die niet actief gebruik maken van het internet, kan de humor vreemd of moeilijk te begrijpen zijn. U kunt meer lezen over internetmemes in mijn artikel “Van kikker tot haatsymbool” (De Vrijdenker 2018-01).

Christen zijn of lid van de Partij voor de Dieren: één pot nat

Adrian C. Voeten

Als ik mijn krant open, TV kijk of met mijn PC bezig ben, komen vaak dezelfde zaken op mij af. Het gaat dan weer over dieren mishandeling, natuurvoedsel, te veel vlees eten, vervuilende boeren, de Partij

Dierenarts, epidemioloog en patholoog Adrian C. Voeten promoveerde 52 jaar geleden. Hij schreef *Het wereldbeeld van de diersoort mens* en *De diersoort mens onderweg*.

voor de Dieren, hongerige dieren in de Oostvaarders Plassen etc. etc. In feite steeds varianten van hoe de natuur bedreigd wordt. Helaas, een groot deel van de mensheid interesseert de natuur geen lor. Vele eeuwen lang leefde de mens met de illusie dat hij een bijzondere plaats op de aarde innam. Het christendom leert het in het Scheppingsverhaal. In het oude testament wordt de bijzondere plaats van de mens op aarde duidelijk bevestigd.

-En God zei: laat ons mensen maken naar ons beeld als onze gelijkenis opdat zij heersen over de vissen en de zee en over het gevogelte aan de hemelen over het vee en over de gehele aarde en over al het kruipende gedierte, dat op de aarde kruipt. En God schiep de mens naar zijn beeld naar Gods beeld schiep hij hem; man en vrouw schiep Hij hen [Genesis 1:26]-

De bijzondere plaats van de mens op aarde boven de natuur en de dieren werd met het christendom een algemene opvatting waaraan niet getwijfeld werd. In alle landen gebaseerd op Europese cultuur leeft de mens op dezelfde eenzame hoogte.

Wetenschap

Maar de mens, die in staat is wetenschap te bedrijven, heeft onderzocht hoe de aarde met alles er op is ontstaan. De natuurkunde en de biologie en binnen de biologie de evolutieleer hebben veel duidelijkheid verschaft. Natuurkundigen hebben ontdekt dat elementaire deeltjes spontaan kunnen ontstaan. Deze deeltjes vormen de basis van atomen, de basis van al onze stoffen. Enorme hoeveelheden van die deeltjes speelden een rol in de oerknal, het begin van ons heelal. In de afkoelende onvoorstelbare hete gassen na de oerknal, ontstonden massa’s materie. Een ervan is de aarde geworden. In de lagere delen van het oppervlak van de aarde hoopt zich water op. Hierin lossen vele stoffen op zoals koolzuur, methaan, stikstofproducten, en mineralen. Deze vloeibare massa wordt oersoep genoemd. Deze situatie blijft duizenden jaren bestaan. Door blikseminslagen ontstaan er nieuwe verbindingen, waaronder aminozuren, relatief eenvoudige stoffen vooral bestaand uit koolstof, zuurstof en waterstof. Deze aminozuren hechten zich aan elkaar en vormen dan een eiwit. Een reeks eiwitten zal het begin van het leven worden. Het eerste leven is de purpurbacterie. De levende cel kan zich voortplanten en het nageslacht is in alle opzichten uniform met de moeder cel. De erfelijke eigenschappen bevinden zich in de celkern in het DNA. Deze eiwitachtige stof is de drager van al de erfelijke eigenschappen en vermenigvuldigt zich ook. Maar een enkele keer ontstaat er een foutje. Een foutje betekent een verandering in de erfelijke eigenschappen met andere woorden: er

ontstaat een nakomeling met andere eigenschappen. Men noemt dit een mutatie. Deze mutatie is blijvend en ligt vast in het DNA. Als deze veranderende eigenschappen een positief effect op de nakomelingen hebben kunnen deze van de nieuwe eigenschappen gebruik maken. De soort plant of dier verandert door deze mutatie wezenlijk. In feite is er nu sprake van evolutie. De levende materie evolueert in miljoenen jaren en op de aarde ontstaan planten en dieren in eindeloos veel soorten.

Hominiden en chimpansees

Een soort zoogdieren, een grote mensaap, gaat in het bijzonder onze belangstelling trekken. Tegenwoordig is men er van overtuigd dat deze aap een rol speelt bij het ontstaan van de mens. Zo'n tien miljoen jaar geleden kon men in de wouden van Afrika deze grote apensoort aantreffen. Uit deze aap evolueerden vier à zeven miljoen jaar geleden twee soorten dieren en wel een hominide aap en de chimpansee.

De chimpansee wordt gekenmerkt door specifieke gedragskenmerken die men min of meer ook bij andere apensoorten aantreft. Hij heeft deze eigenschappen van zijn voorouders mee gekregen. De chimpansee leeft in groepsverband. De groep geeft de bescherming, die een individueel levend dier mist. Binnen de groep bestaan strenge hiërarchische regels. Een mannelijk exemplaar is de leider van de groep. De leider, de alfaman, ontleent zijn positie niet uitsluitend aan fysieke eigenschappen, hij beschikt ook over een sociaal strategisch inzicht. Dit sluit niet uit dat ook bijzondere vrouwen zich een aanzienlijk plaats in de groep kunnen verwerven. De alfaman wordt door alle groepsdieren met achting bejegend. Hij ontleent duidelijke voordelen aan zijn positie, zo heeft hij het alleenrecht in de groep om met de vrouwtjes te paren, alhoewel andere mannetjes uit de groep als ze de kans krijgen ook wel stiekem hun slag slaan.

De mannen gaan op stap om voedsel te vergaren, omdat hij omnivoor is verzamelt hij vruchten, gewassen, eieren en als hij het dier te pakken krijgt een jonge antilope. Intussen blijven de vrouwen op de kinderen passen. Het contact tussen de dieren is groot, empathie speelt hierbij zeker een rol. Als een dier sterft, treurt de hele gemeenschap enkele dagen.

Zoals ik al aangaf, is uit de grote apensoort zo'n vijf miljoen jaar geleden naast de chimpansee ook de hominide aap ontstaan. In een omslachtig evolutionair proces ontstonden talloze aapmens en mensapen waarvan de meeste soorten uitgestorven zijn. Maar een driehonderdduizend jaar geleden vindt een spectaculaire mutatie plaats bij een aapmens, een vrouwelijke *Homo erectus* verandert in de *Homo sapiens*, de Black Eve. De diersoort mens is ontstaan. Het belangrijkste effect van deze mutatie is naast de toename in volume van het zenuwstelsel ook het onvoorstelbaar beter functioneren hiervan. Intussen is er niets veranderd in de situatie dat de diersoort mens en de chimpansee dezelfde voorouders hebben. Het blijkt dat de mens en de chimpansee slechts een zeer klein verschil in hun DNA hebben. De variatie in het DNA tussen de chimpansee en de mensapen gorilla en orang-oetan is aanzienlijk groter.

De overdraagbare gedragseigenschappen van de chimpansee en de diersoort mens vertonen duidelijke overeenkomsten. Ook de diersoort mens is een groepsdier. Hij voelt zich het beste in een vrij besloten gemeenschap van familie, vrienden en collega's, of een of andere groepering bijvoorbeeld Molukse jongeren. Prof. Dr. P.A Vroon is van mening dat een dergelijke

groep uit tot ongeveer 150 personen bestaat. Ik denk dat de diersoort mens verder gaat dan de chimpansee en dat hij zich ook betrokken voelt bij een aanzienlijk grotere regionale of geloofsgemeenschap zoals bijvoorbeeld 'wij Friezen'. Indien men in een regio veel gelijksoortige groepen aantreft kan men van een volk spreken.

Een ding hebben al deze kleine en grotere gemeenschappen gemeen en dat is een basisidee om samen te zijn. In West-Europa heeft het christendom als basisidee met duidelijke morele opvattingen een belangrijke rol gespeeld.

In vergelijking met de alfa-aap in een groep chimpansees treft men ook bij de diersoort mens de alfamens dus een duidelijke leider aan. Dit kunnen politieke figuren zijn zoals bijvoorbeeld Angela Merkel maar ook belangrijke sportfiguren, ik denk dan aan Johan Cruyff. Zeer beslist wordt in Nederland door zeer velen de koning onbewust als biologische leider aanvaard.

Evenals de chimpansee is de mens een omnivoor. Zijn fysiologie is op verschillende voedselsoorten berekend. De talloze sociale bezigheden die men bij de chimpansee aantreft zijn slechts een kleinigheid van wat bij de mens op dit gebied plaatsvindt.

Een belangrijke consequentie van de ontwikkeling van de mens is dat men moet vaststellen dat de diersoort mens geen afstand tot de hem omringende natuur heeft. De diersoort mens is zonder meer een deel van de natuur. Hem een hogere of meer afstandelijke plaats toekennen is nonsens. Dit betekent dat de hele menselijke cultuur een ontwikkelingsfase van de natuur is. Door zijn gespecialiseerd zenuwstelsel is de mens in staat gerieflijke huisvesting te realiseren, alhoewel andere diersoorten op dit gebied ook eindeloos veel presteren. Verder is de diersoort mens in staat zijn waarnemingen te analyseren om daarmee wetenschap te beoefenen, hij beschikt over communicatiemogelijkheden waarmee hij zijn bevindingen aan het nageslacht kan doorgeven. Het beleven van zijn sociale contacten en zijn activiteiten is diepgaand en waarschijnlijk meer genuanceerd dan van andere diersoorten. Dit alles is bijzonder maar de mens met zijn cultuur is en blijft toch gewoon een product van de natuur.

Er bestaat dan ook geen fundamenteel verschil met onze medebewoners op de aarde. Dit betekent dat we de vertegenwoordigers van de diersoort mens en ook van de andere diersoorten op gepaste wijze met respect moeten behandelen.

Dat hier veel aan ontbreekt kan men om zich heen zien. De diersoorten dier en mens hebben er weinig moeite mee op de meest wrede manier hun soortgenoten en andere soorten massaal te doden. Dit gaat door tot op de dag van vandaag.

De Partij voor de Dieren

Intussen gebeurt er op de planeet aarde veel van een heel andere orde. We maken een belangrijke omwenteling mee. Het christendom verdwijnt vooral in Europa zienderogen. De betrokkenheid van de mens bij christelijke groeperingen houdt langzaam maar zeker op te bestaan. Het groepsdier mens komt in een vacuüm terecht. De diersoort mens moet op zoek naar andere groepen om in zijn aangeboren behoefte te voorzien. Dit kunnen onder andere varianten van de christelijke religie zijn zoals Christian Science, die haar leden in de macht heeft of de de Antroposofie van Rudolf Steiner met tal van dubieuze uitwassen. Het kunnen ook filosofische bewegingen zijn zoals

politieke partijen, sportverenigingen en talloze soorten recreatieve verenigingen.

De levende natuur krijgt langzaam maar zeker een toenemende bewondering, als een bron om van te genieten en van mystieke overwegingen. Dit geeft ook weer aanleiding tot een grote verscheidenheid aan groepen.

In het jaar 2002 richtte Marianne Thieme ▼ met enkele vrienden, allen uit dierenwelzijnsorganisaties, een politieke partij, de Partij voor de Dieren [PvdD] op. De PvdD werd met gemengde gevoelens ontvangen. Nu wordt ze door meer mensen serieus genomen als politieke groepering. Ze verdedigt de zwakke dieren in onze maatschappij en stelt in haar algemene politieke belangen alle bekende problemen aan de orde. Alles overgoten met de schijn van een moreel hoge standaard. Deze partij is welkom bij de zoekende in onze maatschappij en de naam duidt op iets wat positief is.

Het is de vraag of de Partij voor de Dieren iets nieuws toevoegt aan ons politieke bestel. De diersoort mens heeft immers de plicht zijn medediersoorten met respect te bejegenen. Vrijwel in iedere partij in ons land dringt dit respect door. De maatschappelijke taak die de partij voor de dieren aanspreekt, treft men eveneens aan bij Groen Links en D66. De PvdD voelt zich bevoegd om mensen te wijzen hoe ze met dieren om moeten gaan en wat goed en minder goed is voor dieren. Er zijn toch ernstige bezwaren die ik tegen de PvdD heb.

Bezwaren

Het eerste bezwaar betreft Marianne Thieme zelf. De belangrijkste woordvoerder en initiatiefnemer is ongetwijfeld de mede-oprichter Marianne Thieme. Ze is voor de PvdD parlementslid. Het doen en laten van de PvdD wordt vooral door haar bepaald.

Marianne Thieme komt van huis uit uit een katholiek gezin. Later is ze overgegaan naar de Zevende-dags Adventisten. In haar nieuwe geloof is zij gedoopt. Ze is principieel veganist (evenals haar voorbeelden Adam en Eva). Het is voor haar niet te begrijpen dat je als christen in de bio-industrie kunt werken. Deze instelling past geheel in haar Christelijk denken en in de principes van de PvdD.

In feite is voor haar de oorsprong van de mens en van het dier verschillend. Het is duidelijk dat de mens van een hogere orde is. Hiermee neemt ze de positie in dat de diersoort mens mag bepalen hoe andere diersoorten behandeld moeten worden. Met de huidige resultaten van de evolutionaire onderzoeken en de opvattingen die hiervan het resultaat zijn, wordt geen rekening gehouden. Sterker nog, de evolutietheorie is als onwenselijk uit haar program geschrapt.

Een tweede bezwaar betreft de ethische benadering van de PvdD. De PvdD verkondigt standpunten met betrekking tot professionele veehouderij, dierenbescherming, proefdieren, dierentuinen, circussen, wildparken, kortom. alle wijzen waarop de mens dieren houdt.

Om juiste adviezen te verstrekken is een diepgaande kennis noodzakelijk van het gedrag van dieren. Wat dieren als leed ervaren of wellicht waar ze een genoegen aan beleven. Omdat het op deze gebieden meestal aan elementaire kennis ontbreekt, behandelt men het dier gewoonlijk op basis van humane normen en vraagt men zich niet af: wat vindt de kip van een batterij, wat vindt een zeug van een werpkooi, wat vindt de olifant die met de mens in een circus optreedt of een politie hond die door en door getraind is. De PvdD hanteert dus humane normen en houdt hierdoor geen rekening met de behoeften of wensen van dieren. Dit is onwetenschappelijk en dierenwaardig. In feite is er sprake van antropomorfisme en dit kan men bij de PvdD-aanhang constant vaststellen.

In onze maatschappij, waar velen de christelijke kerken verlaten hebben, neemt het aantal mensen dat bewust of onbewust zoekt naar een groep die hen aanspreekt, toe. Voor een aantal is de PvdD een uitkomst geworden. Zij komt op voor de belangen van het dier en van de natuur. Ze zwaait niet alleen met haar wijsvinger maar tracht ook haar opvattingen politiek te realiseren.

Schijnkennis

Het is duidelijk dat de PvdD een alternatief blijkt te kunnen zijn voor de christelijke kerken. Immers de mens blijft heersen over dieren en aarde maar nu zonder kerk maar onder de almachtige PvdD onder leiding van 'pausin' Marianne Thieme.

Ondanks dat de massa bewust of onbewust zoekend is in onze maatschappij, is er maar een beperkt aantal lieden dat op de PvdD stemt. Marianne Thieme is er desalniettemin wel in geslaagd met vijf personen in de Tweede Kamer te komen. Om mij heen bemerk ik hoe vooral jonge minder ontwikkelden, laag geletterden en mensen die in de maatschappij teleurgesteld zijn, van hun enthousiasme voor de PvdD blijf geven.

In de ontwikkeling van de diersoorten speelt de voortdurende evolutie de hoofdrol. De diersoort mens heeft het scheppingsverhaal ingeruild voor de resultaten van de evolutionaire ontwikkeling van alle diersoorten. Met mijn beperkt waarnemings- en denkvermogen als diersoort mens is het overigens onmogelijk de aanwezigheid van een scheppende macht van de diersoorten, de aarde en het heelal vast te stellen. Uit de informatie over Marianne Thieme blijkt echter dat antieke opvattingen nog altijd een rol spelen. Met zekerheid weet ik dat er zich een evolutie afspeelt en dat ik daar een product van ben en daar moet ik het maar mee doen. Omdat ik in deze evolutionaire ontwikkeling geloof, stelt dit eisen aan mij met betrekking tot alle diersoorten mens en dier. Dit is slechts mogelijk als we meer van dieren te weten komen en met name leedmeters leren kennen van diersoorten onder natuurlijke en onnatuurlijke omstandigheden. Dit betekent ook dat in de korte tijd die wij als levend organisme op de aarde doorbrengen de plicht hebben om alle medediersoorten en alles wat groeit op de aarde met respect te bejegenen.

Religies, maar ook bewegingen als de PvdD, houden ons schijnkennis voor. De diersoort mens heeft nog een lange weg te gaan van observeren, wetenschappelijk analyseren, in begrijpelijke taal omzetten en met onze medesoortgenoten op aarde levensvormen creëren om in onze gemeenschappen goed samen te kunnen leven.

Iedereen gratis geld?

Boekbespreking van: Bert Voorneveld, *Plan voor een gelukkige samenleving*, ISBN 9789402117942, bravenewbooks.nl 2018, 185 p., € 24,95, te bestellen via bol.com

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 16)

‘Nou, dan zal ik het maar proberen.’ Met deze skeptische¹ woorden nam ik op de redactievergadering dit boek ter recensie onder mijn hoede. Mijn lage verwachtingen werden versterkt door het feit dat het gaat om een uitgave in eigen beheer via ‘bravenewbooks’. In het begeleidend schrijven zegt de auteur dat hij eigenlijk iets had willen schrijven voor ons themanummer ‘Economie en vrijheid’, maar dat hij binnen een bestek van 3.000 woorden zijn ideeën niet kwijt kon. Daarom heeft hij nu maar een essay van 35.000 woorden geproduceerd. ‘Mm,’ denk je dan, ‘niet iemand zonder pretenties’.

Streven naar geluk

In het begin werd mijn argwaan bevestigd. In een recht-toe-recht-aan-stijl met veel ‘ik’ presenteert de auteur zijn voornemens. Die zijn niet mis: Voorneveld ► komt met een Plan! Hé, had de SDAP dat niet in de jaren dertig om uit de economische crisis te komen? Gaandeweg ebden mijn twijfels echter weg; in één ruk heb ik het boek uitgelezen, gepakt door de kwaliteit van een doortimmerd betoog, dat naar eigen zeggen bepleit ‘onze samenleving (beter) in te richten op het scheppen van voorwaarden die het (alle) burgers mogelijk maken hun geluk na te streven’, een actualisering van het Verlichtingsideaal van het recht op ‘*pursuit of happiness*’.

Overheid kijkt toe

Met instemming las ik de diagnoses van de inleidende hoofdstukken Geluk en Samenleving. Het is inderdaad intriest dat de gezondheidszorg is uitgedoosd door hoge premies en een hoog eigen risico, terwijl de zorgbestuurders topsalarissen opstrijken.

¹ Ik spel ‘skepsis’ en ‘skeptisch’, van het Griekse *skēpsis* (het bekijken) met een k; de voorgeschreven spelling met de c betekent namelijk dat het woord hetzelfde wordt uitgesproken als ‘septisch’ (bedervend), voorbeeld van de anomalieën in de Nederlandse spelling.

‘Participatie’ betekent inderdaad: zoek-het-zelf-maar-uit. Er moet inderdaad een einde komen aan de afbraak van de verzorgingsstaat – Voorneveld gebruikt deze foute, pamperende vertaling van ‘Welfare State’; het moet zijn: welzijnsstaat. Inderdaad maken rapporten van het SCP en de SER zich met Jantjes-van-Leiden af van het hardnekkige armoedeprobleem: er is

helaas geen blauwdruk... er moet aan preventie van armoede worden gedaan... er moet worden geïntensifieerd / gefocust / gemonitord / gefaciliteerd. Ja maar hoe? Ook heeft de schrijver gelijk dat met de bestaande fiscale instrumenten de schrijnende ongelijkheid niet op te heffen is. En het Sociaal Cultureel Plan Bureau komt niet met wat de naam belooft: een plan.

Het druppelt niet

Met allerlei gegevens, grafisch in beeld gebracht, geeft Voorneveld een analyse van diverse ontwikkelingen in de samenleving. Anders dan bij voorgaande economische crises brengt het economisch herstel geen loonsverhogingen en geen echte verruiming van

werkgelegenheid. Alleen de kapitaalverschaffers profiteren echt en obsceen van het economisch herstel. De ophoping van kapitaal bij de superrijken leidt niet tot aanjagen van de echte economie: na het vierde jacht en de privéjet houdt hun consumptie op; ze blijven geld met geld verdienen. Er klopt niets van de Reagan- en Trump-economie dat het kapitaal aan de top wel zal neerdruppelen, het vermaledijde trickle-down-effect. Alleen vergroting van de koopkracht bij de massa jaagt consumptie en productie aan.

Geen normale technische revolutie

Bovendien dreigt de digitale revolutie, anders dan de voorgaande technische omwentelingen, voorgoed het beschikbare werk zo te verminderen dat de gangbare mechanismen van vraag en aanbod van arbeid niet werken.

Terecht veegt de schrijver de vloer aan met de argumentatie dat bij de vorige technische revoluties het gevreesde arbeidsverlies uitbleef doordat nieuwe producten nieuwe vraag schiepen, toegenomen consumptie en dus meer productie. ‘Successen uit het verleden garanderen die niet voor de toekomst.’ Voorneveld geeft allerlei voorbeelden van toenemende robotisering. Maar enkele sectoren ontsnappen vooralsnog aan de tendens, zoals de horeca zegt hij, maar zelfs dat betwijfel ik: in China is al een restaurant waar een robot aan tafel de bestelling opneemt en serveert. Misschien in de prostitutie?

Het Plan

Er is nog veel meer behartenswaardigs te lezen, maar laat ik naar de kern van het boek gaan: het Plan. Dit houdt in dat geleidelijk een basisinkomen voor iedereen wordt ingevoerd dat over enkele decennia € 1250 per maand kan bedragen. Aan dat bedrag komen we door een heel bescheiden belasting,

oplopend tot ten hoogste 1%, op alle geldtransacties. Zo betalen de *day traders* en industriële conglomeraten voor hun manipulaties flink mee. Het is een belasting die uitwijking en ontduiking veel minder mogelijk maakt dan de bestaande vermogens-, dividend- en winstbelastingen, tenzij er sokken en koffers met geld over de wereld reizen. De consequentie dat contant betalen helemaal moet worden afgeschaft, trekt Voorneveld overigens niet. Ingewikkelde en dure controlemechanismen door belastingdiensten worden overbodig; de fiscus pikt gewoon bij iedere betaling een graantje mee. Ja, de geldsector zal misschien het aantal overschrijvingen reduceren. Ook daarvoor maakt de auteur berekeningen, zoals hij vele bezwaren al bij voorbaat weerlegt.

Net doen of we werken

Eén voor de hand liggende zorg neemt Voorneveld echter niet weg: zal gratis geld de bereidheid om het nog beschikbare en noodzakelijke werk te verrichten niet wegnemen? 'Uit niets

blijkt immers dat mensen die vanwege een basisinkomen niet meer hoeven te werken ineens niet meer bereid zijn om dat te doen,' schrijft hij eenvoudig. Op dit punt kijk ik via de ogen van enkele immigranten in mijn omgeving naar het arbeidsethos van inheemse Nederlanders met een basisinkomen. In de straat waar een echtpaar van Algerijns-Letse afkomst woont, zijn zij de

enigen die werken. De anderen zijn uitkeringstrekkers die door allerlei uitkeringen het leven in comfortabele, moderne huizen genieten en zich auto's en vakanties veroorloven door zwart te werken. De man werkte een tijdje onder een Nederlandse klusjesman en kon er niet tegen dat er einde-loos koffie werd gedronken in plaats van even aangepakt. Een kweker, getrouwd met een Letse, neemt alleen nog maar buitenlanders aan: die komen tenminste niet voortdurend met smoesjes aan om niet te hoeven werken. Toen mijn van afkomst Letse vrouw een tijdje in een restaurant werkte, ergerde zij zich zeer aan de collega's die liever lui dan moe waren.

En ik denk aan de staat die ooit de basisvoorzieningen voor haar burgers garandeerde, de Duitse Democratische Republiek: lage huren, gratis onderwijs en medische zorg. Er bestonden wel financiële prikkels om meer te presteren, maar er werd vooral gewerkt met morele stimulansen om te 'leisten': medailles en publiciteit voor modelarbeiders. Het gevleugelde woord daar en ook in andere 'socialistische' landen was echter: 'De regering doet net of ze ons betaalt en wij doen net of we werken.'

Zet aan het denken

Aan deze essentiële bedenkingen tegen het basisinkomen gaat Voorneveld te luchtig voorbij, terwijl hij overigens alles goed doordacht heeft, want zijn droomkasteel zit hecht in elkaar. Terecht verzet hij zich tegen het verwijt dat hij een utopist is. Op allerlei kwestie gaat hij in het voorbijgaan in: immigratie, onderwijssysteem, op school leren denken, meer burgerschapskunde, te veel om zelfs maar aan te stippen.

Door luttele 185 bladzijden tekst is hij erin geslaagd mij stevig aan het denken te zetten. Die intellectuele vreugde gun ik iedereen van harte; lees dus dit boek.

Ramadan – wel een probleem

Thomas Spickmann (mini-c.v. op pag. 23)

Op 16 mei is dit jaar de Ramadan, de vastenmaand in de moslimwereld, begonnen. Dit verschijnt iedere keer in het algemene nieuws dat zich niet alleen op aanhangers van de islam richt, maar op allen. Ook het einde van deze periode waarbij het zogenaamde Suikerfeest wordt gevierd, wordt in veel kranten en op nieuwszenders vermeld. Anton van Hooft, onze vroegere voorzitter en tegenwoordig redactielid van de Vrijdenker, heeft zich eerder al hieraan gestoord en dit ooit in een artikel bekritiseerd.

Zoals wij allemaal weten mag een moslim tijdens de Ramadan overdag niets eten of drinken. Het vasten mag alleen na zonsondergang of in de ochtend voor zonsopgang verboden

worden. Er wordt gezegd dat altijd paar dagen nodig zijn om er lichamelijk aan te wennen. Het is blijkbaar wel vol te houden. Ook zijn er uitzonderingen: Zwangere vrouwen, zieken en kinderen hoeven niet mee te doen omdat het voor hen te zwaar is. Met tieners zit het al anders. Dit is het probleem dat ik in dit artikel straks naar voren wil schuiven.

Maar eerst wil ik op het vasten in het algemeen kort ingaan en een vergelijking maken. Zich overdag van voedsel en

drank te onthouden dient volgens de islam ter reiniging van lichaam en geest. Ook het seksleven is ingeperkt. Gesteld wordt, dat men op deze wijze een beter mens zou worden. In principe is dit een vorm van zelfkastijding. Het doet mij aan een bepaalde praktijk van een sektarische groep binnen de katholieke kerk denken. Ik bedoel hiermee het zogenaamde 'Opus dei' (in het Nederlands 'Werk Gods') dat wereldwijd tienduizenden leden heeft die uiterst strenge leefregels te volgen hebben en dat tijdens het pausschap van Johannes Paulus II veel invloed gewonnen heeft: Wie erbij hoort, dient minimaal twee uur per dag om zijn dijk een boeteriem te dragen. Deze heeft naar binnen gerichte punten t.b.v. het afdoden van enige seksuele lusten. Dit doet vooral tijdens het zitten pijn die binnen het Opus Dei in het algemeen als heilig gezien wordt.

Hoe tolerant moet men als niet-gelovige zijn als religieuze mensen zich zoiets aandoen? Criterium is immers dat zij het mogen praktiseren, zolang zij erdoor aan anderen geen schade toebrengen. Lange tijd vond ik dit ook voor het vasten tijdens de Ramadan gelden. Maar afgelopen jaar ben ik wat dat betreft een beetje van mening veranderd.

Feit is dat in toenemende mate moslimjongeren meedoen die nog op de middelbare school zitten. Omdat zij overdag eten en drinken weigeren, kunnen zij niet goed aan sportlessen deelnemen. Vanwege het verbreken van het vasten 's nachts slapen zij te weinig en zijn daarom in de ochtend en de middag zo vermoeid dat zij het onderwijs niet goed kunnen volgen. Op deze wijze duperen zij niet alleen zichzelf, maar ook hun leraren die onder zulke omstandigheden hun werk niet goed kunnen doen. Een ander aandachtspunt bij dergelijke religieuze handelingen is dat van echte vrijwilligheid nooit sprake kan zijn, maar dat ze het gevolg van indoctrinatie en groepsdruk zijn en dat deze aan de volgende generaties doorgegeven worden, zodat weer nieuwe schade aangericht wordt.

Aan het probleem met moslimjongeren die tijdens de Ramadan vasten en daarom op school niet goed functioneren

wordt in Duitsland al enige tijd aandacht besteed. Neukölln is een Berlijnse wijk waar veel mensen met Turkse en Arabische wortels wonen, te vergelijken met bijvoorbeeld Utrecht-Kanaleneiland. De toenmalige district-burgemeester Franziska Giffey (die inmiddels naar landelijke minister van familie, ouderen, vrouwen en jongeren doorgeschoofd is) ondernam actie. Zij is als een pragmatisch iemand bekend. Haar oproep was en is dat school en gezondheid immers prioriteit moeten hebben, ook tijdens de Ramadan. Zij deed dit in overleg met een aantal moskeeverenigingen. In principe heb ik waardering voor haar aandacht en inspanningen. Wat mij echter stoort is dat moskeebesturen erbij betrokken moeten worden ter oplossing van een probleem dat ze zelf mede veroorzaakt hebben. Op deze wijze behouden ze teveel invloed. Dit lijkt mij uiteindelijk niet de ideale gang van zaken.

Als vrijdenker en seculier gezinde sta ik voor gelijke behandeling van alle religies op een laag niveau. Godsdienst mag alleen gepraktiseerd worden zolang dit niet ten koste van anderen of de samenleving in het geheel gaat. Dit betekent dat moslimtienaars beter met vasten tijdens de Ramadan kunnen beginnen, voor zover zij dit echt willen, nadat zij de middelbare school afgerond hebben. De maatschappij dient wat dit betreft druk uit te oefenen.

HET WOORD

Het woord dat geen verlossing geeft — de onzin van het leven beeft.

Het leven is het vreemde streven — door toeval aan ons doorgegeven.

Het toeval is een wonder — wie kan er leven zonder?

Het toeval in toevalste macht is — wat ons verstand verkracht!

HET TOEVAL IS HET WOORD ZO ONGEHOORD

(O, mooie evolutie - nee, nee geen revolutie

- Gij mooie evolutie waaruit wij allen zijn ontstaan en

Aan het eind van deze lange weg..... STA, JA STA IK, JA IK : IKZELF !!!)

Sander Brouwer

UIT DE OUDE DOOS GOD IS HET KWAAD (6)

DOOR
A.L. CONSTANDSE
1924

UITGAVE HOOFDBESTUURS BROCHUREHANDEL
"DE DAGERAAD" L. TORENSTRAAT 22, ROTTERDAM

[Deze Dageraad-brochure is gedigitaliseerd door René van Elst, november 2017. De spelling is precies overgenomen; enkele evidente zetfoutjes zijn gecorrigeerd. De nummers tussen [] zijn de paginanummers (telkens bovenaan de pagina) van de brochure. De tegen Constandse gerichte brochure van Dr. A.H. de Hartog, "De glorie der religie", waarnaar af en toe verwezen wordt, is te lezen en als pdf-document te downloaden hier: <http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identifier=MMUBVU05:000000530>]

[21] Zoolang de godsdienst bestaat, blijft de mensch ontzind, van zijn rede onteigend. Slechts wie zijn rede buiten werking stelt, zal vrede vermogen te vinden in de door ons beoordeelde en veroordeelde theorie van den godsdienst. Doch evenzeer als bij de primitieve stammen de "regenmaker" als vertolker van der goden wil profiteerde van zijn positie door het als "der goden wil" voor te stellen, dat hem eerbewijzen, slavendiensten en vernederingen verschuldigd waren – evengoed als de priesters zich van de in de verbeelding levende geesten en goden bedienden om zichzelf heilig en hun eigendom, aan den stam ontnomen, als "taboe" voor te stellen – evenzoo is de godsdienst door aan den mensch diens rede te verminken of te ontnemen, een sociale factor bij uitnemendheid geworden, waardoor de ontzinde mensch ook sociaal onteigend kon worden. Het ontnemen aan den mensch van diens arbeidskracht – Proudhon heeft het betoogd – was een noodzakelijk gevolg van den godsdienst, niet zoozeer als scheppende dan wel als behoudende macht tot den privaat-eigendom, door anderer arbeidskracht verkregen. Wat was *god*? De vereeuwiging en absoluteering van boven en buiten den mensch gestelde menselijke krachten en eigenschappen. Wat was de *eigendom*? Het boven en buiten den mensch gestelde product van eigen arbeidskracht. De mensch als uitgebuit wezen laat zich berooven van arbeidskracht en deze als eigendom van een ander boven zich stellen. De mensch is slaaf van den eigendom, door hem zelf voortgebracht, want de gevolgen van dezen privaat-eigendom zijn armoede, imperialisme, oorlogen en vele soorten van barbaarsche ellende. Wat ten slotte was *de staat* die tot gehoorzaamheid dwingt in krijgsdienst en onmenselijkheid, tot het opgeven van persoonlijkheid en vrije solidariteit om te

worden opgenomen in de moordende discipline van machinale handeling zonder eigen verantwoordelijkheid? De staat was de fetisch op wiens macht de mensch gebouwd had, de fictie waaraan hij zijn persoonlijke macht had overgedragen, de oppermacht waartegenover hij zich in machteloosheid offerde, de eigenaar ten slotte.

Zooals god de eigenaar is, is de staat het; is ook de eigenaar van god gegeven. Alle zijn begrippen van heiligheid, alle eischen gehoorzaamheid en daaraan, aan deze goden, was de mensch sociaal ondergeschikt gemaakt. Eén blik op de drie groote christelijke godsdiensten vernietigt dienaangaande alle twijfel. Het Roomsche-katholicisme heeft niet alleen de rede, doch zelfs het bewustzijn van den mensch aangetast door haar suggestie. Het bruisende bloed van den Heiligen Januarius, het Onze-Lieve-Vrouwe-

[22] beeld te Genezzano, dat zweefde, met de oogen rolde enz., de bloedende beelden te Aken en in Noord-Spanje, de duivelsverhalen,¹⁾ dit alles evenaart slechts de springprocessies te Echternach ▲ in grove beleediging onzer menselijkheid en van ons eigen oordeel. Wanneer men nu acht verschillende hoofden van een Johannes ten toon stelt, een flesch met den adem van Jozef en één met de zuchten van Jezus, wanneer daarbij dan grof betaald moet worden voor "zielen in het vagevuur", voor aflaat en absolutie, dan wordt de aantasting van het bewustzijn tot het grofste en gemeenste bedrog. Door deze godsdienstzwendel is de kerk in de Middeleeuwen in Frankrijk en Engeland in het bezit geweest van een derde van den grond, en is zij nog heden ten dage een groot-kapitalistische onderneming en een goed-rendearend bedrijf. Het Roomsche geloof heeft juist daardoor de economische en politieke wereldheerschappij verworven: de kerk met den paus aan het hoofd was het orgaan van het imperialistisch kapitalisme in de Middeleeuwen.

Het protestantisme verlegde geestelijk het absolute gezag van den paus naar den bijbel, waaraan ondanks alle tegenstrijdigheid en ongerijmdheid gehoorzaam geloof verschuldigd moest zijn. Politiek-economisch echter gaapte een diepe kloof tusschen Lutherdom en Calvinisme, die twee fasen verbeeldde in de maatschappij-ontwikkeling. Het Lutherdom ontroonde den paus en kroonde den absoluten vorst, "bij de gratie gods" regeerende. Het beval onverbiddelijke onderwerping aan den monarch, die absoluut heerschte (een eigenaardig duitsch verschijnsel) en veroordeelde iederen opstand, zooals Luther dien van Thomas Münzer in 1525. De duitsche vorsten hebben hun onderdanen *gedwongen*, luthersch te worden. En Frederik de Groote juichte het toe, dat de soldaten in het leger zijner dynastie niet gingen denken "anders loopen ze allen uit het gelid." Uit dezelfde politieke overwegingen oordeelde de pantheïst Voltaire "dat indien er geen god was er een moest worden uitgevonden."

Het calvinisme echter was de godsdienst der opkomende stedenbourgeoisie (derhalve vond zij het spoedigst vasten voet in Zwitserland en Holland, waar het moderne kapitalisme zich in de steden het best en ongedwongenst ontwikkelde) en deze duldde geen vorstengezag boven zich, daar ze zich vrij wilde maken van iedere uitbuiting en

overheersching, welke haar handel of bedrijf belemmerde. Het calvinisme was feitelijk de godsdienst van het opkomend liberalisme en proclameerde het gezag der regenten, der

1) Graaf von Hoensbroeck: Het Pausdom.

[23] stedenkoningen, als het van god gegevene. Vandaar dat de bourgeoisie in de Vereenigde Nederlanden, in den 80-jarigen oorlog het calvinisme als godsdienst aanvaardde tegenover de aanspraken van de katholieke vorsten en het naar de oppermacht strevende oranjehuis, waardoor de steden steeds haar zelfstandigheid bewaarden tegenover den machtelozen oranjevorst, hoe eierzuchtig deze ook zijn mocht.

Doch in de steden regeerde wel de vrije bourgeoisie, doch het rechteloze en uitgebuite proletariaat moest door denzelfden godsdienst *haar* heerschappij verdragen. Vandaar dat tijdelijke economische feiten in het calvinisme zijn vereeuwigd: van het maatschappelijke verschijnsel, dat de meerderheid der menschen reeds door de proletarische geboorte is vóórbestemd tot dienstbaarheid en lijden terwijl een minderheid is verkoren tot gezag en rijkdom, maakte het calvinisme een goddelijke wet door te beweren, dat het grootste deel der menschen voor eeuwig (en dus ook tijdelijk!) was verdoemd en een klein deel was uitverkoren. Het geloof aan de erfzonde bracht noodwendig mede dat aan erfvoorrechten, zooals Heine terecht zeide {**kennelijk heeft de zetter op dit punt een stuk tekst overgeslagen – RvE**} en het is niet toevallig, dat de calvinistische christelijk-historische unie en de liberale Vrijheidsbond hier te lande (o.a. in het "Handelsblad") elkander gevonden hebben, en politiek een zelfden weg betreden.

Blijkt reeds hieruit het politieke karakter der godsdiensten, hun verhouding ten opzichte van de moraal toont dit nog minder verbloemd. Het is niet overdreven te beweren, dat de godsdienst de dood is geweest voor de natuurlijke moraal. In 360 zeide de bisschop van Verona: "Het is de grootste roem der christelijke deugd, de natuur met voeten te treden." Paalheiligen, ontmande kerkvaders (Origenes en de gekasteerde Antiochieër Leontius en Jakobus uit Syrië), sexueel-uitgehongerde en erotisch-zieke naturen, sadisme, priesterlijke wreedheid, duivel-uitdrijvingen door iemand uit te koken, hem handen af te hakken of de tong uit te rukken – al deze verschijnselen getuigen meer van godsdienstige onzedelijkheid dan honderden brochures van De Hartog en zijn theologen. De behandeling en waardebeoordeling der vrouw in het joden- en christendom, waarin ze gelijk gesteld wordt met een huisdier of een bijslaap zonder meer, als een onreine voornamelijk!), als een verleidster tot zondige hartstocht en voortzetster van het als straf opgevatte leven – komt voort uit dezelfde tegennatuurlijke onzedelijkheid. Gehoorzaamheid aan den man, bij Paulus vooropgesteld, in Timotheus 1-2:11 gemotiveerd met de latere schepping van Eva na Adam, in Korinthe XIV:34 herhaald, was godsdienstige zedelijkheid

1) AUGUST BEBEL: De vrouw en het socialisme.

[24] uit den roofstamtijd, waarbij zich Augustinus, Thomas v. Aquino en Tertullianus overtuigd aansloten. De grond van deze misvorming der moraal was een impotentie, een levensonmacht die tot moraal werd verheven en éénmaal gepropageerd den toestand van onlust, onbevredigdheid en armoede uitbreidde. Deze uithongering schreeuwde om bedwelming, of waar deze uitbleef, om leedvermaak. De gansche geschiedenis van het priester-celibaat en de theologische moraal is een uiting van *godsdiensstig-erotisch-delirium*, van hysterie op groote schaal, in welk opzicht de moraal-theologie van den H. Liguori wel het record slaat in aanwijzingen inzake bijslaap, perversiteit in het sexueele leven en ongezonde leeringen.

Hoofdzaak echter is, dat de moraal door den godsdienst is misvormd in het sociaal-politieke samenleven. De godsdienst der onwetendheid werd geëxploiteerd tot economische overmacht: de krijgsman, de priester verklaarden zich "taboe", door god geroepen tot hun heersch- en hebzucht. Ze hadden een moraal nodig, *die voor anderen gold*, doch niet voor hen. In de natuurlijke ethiek van *wederkeerig* dienstbetoon werd toen als scheidend en in heiliging-afzonderend beginsel de godsidee ingevoerd als middel tot *eenzijdig* dienstbetoon aan hen, die zich op gods genade beriepen, en den uitgebuiten naar den hemel verwezen. De *wederkerige solidariteit* werd mismaakt tot slavernij aan de door "god" geheiligde machten.

In de tegenstrijdigheid der wereld is "god" het zinnebeeld van maatschappelijk *conservatisme*, van de idee dat hetgeen tijdelijk tot macht en aanzien is gekomen, gewild is door een eeuwig, onveranderlijk volstrekt en allesbeheerschend wezen; de duivel is dan symbool van den opstand tegen god, d.i. tegen de heerschende autoriteit. Uit de aanwezigheid van dit verzet, uit de onmogelijkheid het te dooden, blijkt wel, dat de werkelijkheid niet uit één beginsel is af te leiden "dat god den duivel niet kan doodslaan," dat geen conservatisme een oppositie vermag te verstikken. De pogingen evenwel van de behoudzucht en van de heerschende klasse of personen, hun regime te handhaven, worden gesteund door de ideologie van den godsdienst. Zoowel de Napoleons als Bismarck hebben als zoovele voorgangers met politieke doeleinden den tocht naar Canossa gemaakt en derhalve zijn het de belangen, die den godsdienst handhaven.

In zijn brochure over de "Jodenkwesitie" zegt Marx terecht: "Daar echter het bestaan van den godsdienst het bestaan van een gebrek is, kan de bron van dit gebrek nog slechts in het wezen van den staat zelf gezocht worden. De godsdienst geldt niet meer als de oorzaak, maar alleen nog als

[25] het verschijnsel der wereldlijke slavernij." Dit verschijnsel echter bevordert en bevestigt de oorzaak: het wil de nietswaardigheid van den mensch door eenige alwaardigheid, welke den mensch eerst tot "den waren mensch" maakt. "De godsdienst is juist de erkenning van den mensch langs een omweg, door een middelaar", (Marx) en deze middelaar is het goddelijke wezen, waaraan we onze gebondenheid dulden en ten wiens behoefte wij onze ellende en ons gebrek dragen moeten: *de godsdienst der ellende en de maatschappij der ellende gaan hand in hand.*

Het bijgeloof aan god en hemel heeft de bourgeoisie tot geschiedenis gemaakt, doch "wij veranderen de theologische vragen in wereldlijke. Nu de geschiedenis lang genoeg in bijgeloof opgelost is geworden, lossen wij het bijgeloof in geschiedenis op." En elders zegt Marx: "De opheffing van den godsdienst als van het denkbeeldig geluk des volks is de eisch van zijn werkelijk geluk. Het is dus de taak der geschiedenis, nadat de "andere zijde" der waarheid is verdwenen, de waarheid van deze wereld vast te stellen."

De politiciers hebben dit tot nu toe steeds weten te verhinderen. In 1849 was het Thiers, die zeide: "Ik wil den invloed van de geestelijkheid zeer machtig maken, omdat ik er op reken dat zij die goede filosofie zal verbreiden, welke den mensch leert dat hij hier op aarde is om te lijden en niet die andere wijsbegeerte, die den mensch in tegendeel toespreekt met het: geniet!"¹⁾ En in den Duitschen Rijksdag sprak de R.K. leider Windhurst: "Wanneer het volk zijn geloof wordt ontnomen, kan het de vele ellende niet meer verdragen en staat het op."²⁾ De predikant Robert Flint uit Edinburg beweerde: "Het grootste deel der menschelijke ellende is niet te wijten aan sociale verhoudingen maar aan persoonlijke ondeugden!"³⁾ Hannah More in Engeland aanvaardde hongersnood "om de armen te toonen hoezeer ze afhankelijk zijn van de rijken en beide te leeren, hoe afhankelijk ze zijn van de voorzienigheid." Welberforce zeide "dat hun nederige staat den armen door god was toebedeeld." De beruchte petroleumtrust, de "Standard Oil" in Amerika, heeft eigen dominé's (evenals hier te lande de Koninklijke) en één van hen, Woelfkin, verklaarde: "De ezel moet geslagen en het gepeupel moet met strenge hand geregeerd worden." Behoeven wij ons er over te verwonderen, dat bij Babyloniërs en Joden de priesters de geldwisselaars en de tempels banken waren – en dat heden ten dage de priesters en kerken nog aandeelhouders zijn van groote bedrijven,

1) PAUL LAFARGUE: Recht op luiheid.

2) JOHN MOST: De godspes.

3) UPTON SINCLAIR: "De voordeelen van den godsdienst." Uit dit zeer belangwekkende boek zijn ook nog enkele volgende citaten aangehaald.

[26] waaronder bierbrouwerijen en jeneverstokerijen wel het beste symbool zijn der godsdienstige werkzaamheid?

De uithongering door den godsdienst brengt de noodzaak mede der bedwelming. Ze wordt voor een deel gevonden in de prediking van het hiernamaals, van het voortleven in het eeuwige leven, een hypothese welke wetenschap en wijsbegeerte reeds 150 jaar lang hebben verworpen. De leer van het menschelijke lichaam zegt, dat storingen in onze zintuigen, hersenen en zenuwen ook ons bewustzijn verstoren, verdoven, verlammen. Dat ons bewustzijn is opgebouwd uit de associatie van tal van gewaarwordingen en waarnemingen en dat dit verband, d.w.z. het bewustzijn wordt verbroken bij zuiver physische storingen. Het psychisme leert overigens, dat bewustzijnswerkingen steeds worden waargenomen als hersenwerkingen en dat bij het denken de hersenenergie ook toeneemt. Ons bewustzijn is op zichzelf geen "lichaam", neemt geen ruimte in, kan reeds daarom niet worden

"waargenomen", zooals spiritisten e.a. zich in zelfbedrog, hallucinatie, hysterie en ongecontroleerde overspanning wijs maken in hun wakend droomen.¹⁾ Bovendien, hoe zou iets wèl een begin hebben kunnen en geen einde, zoals de "voortlevende geest"? Logisch zou dan het pasgeboren kind reeds een eeuwige ziel, een oude-menschenziel moeten hebben bij de geboorte, iets wat de kinderzielkunde en de waarneming inzake groei van het bewustzijn weerspreken: het heeft begin en einde.

Wie zich echter een geest denkt, onafhankelijk van de stof – een god – meent eveneens, dat ook de menschengeest wel onafhankelijk van hersenen zou kunnen bestaan. Wanneer christelijke partijen den doodstraf eischen is dit in de overtuiging dat bij "rechterlijke vergissing" god alles wel weer goed zou maken, terwijl de minachting voor het leven en aanvaarding van den dood "als poort tot eeuwig leven" de wereld met den dood heeft vervuld. In de Katholieke en orthodoxe streken kan daardoor de zuigelingensterfte overmatig groot zijn. De statistiek toont overduidelijk²⁾ dat onder de geloovigen de economische toestanden het ellendigst zijn, omdat het arbeidende volk niet gelooft aan het geluk op aarde en dus in ellende berust. Men denke aan de beruchte Regout-fabrieken te Maastricht, een uit de vele firma's van geloovigen huize. Het gevolg is dat bij te groote misère drankmisbruik de beneveling moet brengen. En dit leidt opnieuw tot verzuiving, verdierlijking, mesgevechten,

1) J. TERSTEEG in "Groot-Nederland", December 1922, werpt de vraag op inzake verband tusschen "spiritisme en hysterie".

2) Mr. BONGER: Geloof en Misdaad, een criminologische studie. 1913

[27] moordaanslagen, zedenmisdriven, die alle het meest voorkomen bij katholieken en protestanten, *het minsf* bij joden en vrijdenkers, wijl de eersten meest behooren tot den handeldrijvenden middenstand en dus niet tot de arbeidersklasse in engeren zin zijn te rekenen, terwijl de vrijdenkers ook als arbeiders geen bedwelming zoeken doch veeleer strijd voeren voor materieel en moreel geluk op aarde.

De geschiedenis is vervuld met de bewijzen der christelijke "deugdzaamheid". "Het valt niet te betwijfelen," zegt de vrijdenker Goldwin Smith "dat de hoop op een toekomstige vergoeding voor het tekort aan geluk hier beneden, werkelijk geholpen heeft om de minder begunstigde leden der gemeenschap te verzoenen met de ongelijkheden der bestaande orde." En prof. Hyslop: "Er is geen geloof, dat zooveel invloed op de armen heeft uitgeoefend als dat in een toekomstig leven. De politici, mannen van de wereld, hebben dit zoo goed geweten, dat zij den dag voor de politieke afrekening jaren uitgesteld hebben."

Reeds de inquisitie berustte op deze verachting voor het aardsche geluk en wereldsch leven. Toen in Zuid-Frankrijk de Albygenzen te Beziers en Carcassonne een toevluchtsoord zochten tegen hun achtervolger, den pauselijken prelaat Heinrich van Albano, en deze de steden met katholieken en ketters belegerde zonder te weten of niet ook de geloovigen zouden worden getroffen, beval hij: "Jaag ze allemaal over de kling, want de heer kent de zijnen!" Die zou ze in het Hiernamaals wel scheiden En

zelfs dominé's zijn de dupe geworden van hun eigen theorie, want toen eens de dominé's van Batavia loonsverhooging vroegen, antwoordde de synode te Dordrecht, hoogst verbaasd te zijn, omdat de heeren toch al hun loon ontvangen zouden in den hemel!¹⁾

Heine heeft het hiernamaals het mergpijpje genoemd, dat de slager cadeau geeft aan een goeden klant. Inderdaad: de bedwelming van het hiernamaals werd gretig aanvaard door wie haar in ellende behoefden. "De natuurlijke toestand van den christen", zegt Pascal in zijn "Pensées", "is de ziekte. Hij moet in voortdurende verwachting van den dood verkeerden." En in 1848 (na zijn bekeering!) schreef Heine: "Waarlijk, ik ben tot den godsdienst teruggekeerd. Komt het door de morfine of door de krampen? Ik weet het niet. Maar het is zoo. Ik geloof opnieuw aan een persoonlijk god. Ziedaar waartoe men komt, als men ziek is en tot stervens toe afgetakeld. Maak me er geen verwijt van. Als het duitsche volk in zijn wanhoop den koning van Pruisen aanvaardt, waarom zou ik dan geen persoonlijk

1) Medegedeeld door C. Busken Huet in "Literarische fantasieën en critieken"

[28] god aanvaarden? Luister naar deze groote waarheid: daar waar geen gezondheid, geen geld, geen menselijke rede meer is – daar begint het christendom!" En reeds in 1833 had hij geschreven: "De oude spiritualistische godsdienst is zoo lang heilzaam geweest, als de meerderheid der menschen in de ellende heeft geleefd en slechts de godsdienst had van den hemel om zich te troosten." De straf voor de zonde "dat de mensch van nature geneigd zou zijn zijn naaste te haten", deze waanzinnig-perverse enormiteit van misvormde naturen die *anderen* veroordeelen "te arbeiden in het zweet huns aanschijns", was aldus: lijden, dulden en berusten op aarde.

Wordt vervolgd.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op

thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.

- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtra-ken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

Sinds 1856

Atheïstisch-Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden